

BENÎ GÂNİYE AİLESİNİN MAĞRİB VE ENDÜLÜS'TE MUVAHHİDLER DEVLETİ'NE KARŞI SİYASÎ-ASKERÎ MÜCADELEDELESİ*

Ali Kanber İlyas'tan çev. Adnan ADIGÜZEL**

Geliş Tarihi: 10.09.2018

Kabul Tarihi: 21.10.2018

Özet

Benî Gâniyye Ailesinin kökleri, Ebû Zekerıyya Yahya b. Ali b. Gâniyye es-Sahrâvî'ye kadar dayanır. Bu kabilenin bağlı olduğu Mes-sûfe, Lemtûne kabilesinden sonra Berberî es-Sanhâce kabilesinin en büyük ikinci koludur. Bu aile, Endülüs'ün doğusundaki Mayûrka, Menûrka ve Yâbise (Blear) adalarında hâkim olmuştur (520-633/1126-1236).

Bu aile, yüzyıl boyunca Muvahhidlere karşı mücadelede liderlik yapmış, Mağrib ve Endülüs'te onlara askerî ve siyasi muhalefette rol almışlardır. Muvahhidlere karşı mücadelelerini kimi zaman Benî Hilâl Arapları ve Oğuz Türkleri, kimi zaman da İspanya Hıristiyanlarıyla işbirliği yaparak sürdürmüştür.

Benî Gâniyye'nin, İfrikiyye'ye çıkarma yaparak buradaki Bicâye, Kosantfn, Kabes ve Kasfa gibi önemli şehirleri ele geçirmeleri Muvahhidlere karşı en büyük darbelerden biri olmuştur. Benî Gâniyye, Muvahhidî halifesi Mansur'un (580-595/1184-1199) onları bölgeden çıkarmasına kadar bir süre buraya hâkim olmuştur. Ancak Muvahhidlerin onlardan tamamen kurtulması ancak halife Muhammed en-Nâsır (595-610/1199-1213) döneminde Doğu Endülüs Adalarındaki (Blear) varlıklarına son verilmesi ile (604/1208) gerçekleşmiştir. Böylece Muhammed en-Nâsır, Benî Gâniyye'nin lojistik yollarını kesmiş olmasına rağmen, onlar son liderleri olan Yahya b. İshak b. Gâniyye'nin 633/1236 senesinde ölümüne kadar isyanlarına devam etmişlerdir. Yahya'nın ölümüyle hayatlarının önemli bir kısmını Muvahhidlerle çetin mücadeleler ile geçirmiş olan Benî Gâniyye ailesinin rolü son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Beni Gâniyye, Muvahhidler, Mağrib, Endülüs, Blear Adaları

* Bu makale, Musul Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü hocalarından Ali Kanber İlyas'ın, *Mecelletu't-Terbiyyeti ve'l-İlm* dergisinde yayımlanmıştır (Cilt: 17, Sayı: 1, Musul 2010 ss. 86-119).

** Doç Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölünü Öğretim Üyesi. (adiguzela63@gmail.com)

THE ROLE OF THE GANIYA FAMILY IN THE POLITICAL-MILITARY STRUGGLE AGAINST AL-MOWAHDEEN STATE IN MAGHRIB AND ANDALUSIA

Absract

This paper talks about the rise of Banu Ghanyah family which had been established by Abu-Zakaryah Yahyah Bin Ali Bin Ghanyah Al-Sahrawi. He is one of Masufa tribe, the second tribe of the Great Sunhajyah after the tribe of lamtuna in East Al-Geria in Andalusia (Island of Mayûrka, Monorka and Yabisa) during the period (520-633 H / 1126 - 1236 A.D.)

His family reigned and led the revolt against Al-Mowahdeen for one century and Banu Ghanyah polyed a significant political and military role in Moghrif and Andalusia by allying with the Arabs of Bani Hilal and Al-Ghaz of Egypt once and with the Christians against the Mowhadeen once again.

The most dangerous revolt made by them against Al-Mowahdeen was invading Africa and getting control over its cities one after the other and finally fell upon their hands.

The controlled the cities of Bajayah, Kafsa, Kabs Casantina and the lands of Al-Jareed. They stayed there until they were dismissed by the Caliph Yakub Al-Mansur (580-095H/1184-1199A.D). Al-Mowahdeen recognized non of them but during the reign of the Caliph Mowohdeened Al-Nasir (595-610H/1199-1213A.D) when he took over them inside their country in Andalusia the Eastern Islands in 604H/1207A.D. They kept on this position trying to make revolts until the last leader of them known Yahyah Bin Eshaq Bin Ghanyah in 633H/1236A.D. and by his death the role of Banu Ghanyah ended with their family in which they spent most of their lives by severe battles with Al-Mowadeen.

Keywords: Banu Ghanyah, Al-Mowahdeen, Magharib, Andalusia, Blear Islands

ملخص البحث

تناول البحث أصول أسرة بني غانية التي ترجع إلى عميدها أبو زكريا يحيى بن عليلين غانية الصحراوي وهو من قبيلة مسوفة ثانية القبائل الصنهاجية الكبرى بعد قبيلة لمتونة في الجزائر الشرقية في الأندلس (جزيرة ميورقة ومنورقة ويابسة) في الفترة الواقعة ما بين (025-6321-6211/336).

وتعاقبت أسرته على قيادة الثورة ضد الموحدين وطيلة قرن من الزمان ، ولعب بنو غانية دورا سياسيا وعسكريا بارزا في المغرب والأندلس بتحالفها مع عرب بني هلال والغز الأتراك تارة ومع النصارى الأسيبان ضد الموحدين تارة أخرى، وكان أخطر ثورة قاموا بها ضد الموحدين هو دخولهم إفريقية والسيطرة على مدينتها تباعا وإسقاطها حيث سيطروا على مدينة بجاية وقفصة وقابس وقسنطينة وبلاد الجريد وبقوا فيها إلى أن طردهم منها الخليفة يعقوب المنصور (085-4811/595-9911)، ولم يسترح الموحدون منهم إلا في زمن هالخليفة محمد الناصر (595-9911/016-3121) عندما قضى عليهم في موطنهم في الجزائر الشرقية عام (7021/406) وقطع التمويل عنهم، وظلوا على هذا الحال يقومون بالثورات إلى أن توفي آخر زعيم لهم وهو يحيى بن اسحق بن غانية في سنة (6321/336) وبموته انتهى دور بنو غانية وأسرته الذين قضوا معظم حياتهم في معارك طاحنة مع الموحدين.

الجزائر الشرقية ، المغرب، الأندلس ، الموحدين ، بني غانية.

Takdim

Mağrib'de XII. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Muvahhidler Devleti (1121-1249), yüzyıl ortalarında çok hızlı bir şekilde bölgede ve Ensülüs'te hâkimiyet kurmuştur. Muvahhidlerin Endülüs'te karşılaştıkları muhalefetin en önemli, güçlü ve uzun süreli olanı da bu makalede anlatılan Benî Gâniyye olmuştur. Onlar, Murabıtlar Devleti'nin (1042-1147) en önemli kabilelerden biri olan Messufe'ye mensuptur. Bu aileye mensup komutanlar 1120'li yıllarda Doğu Endülüs'te görev almaya başlamışlar ve görevlerini başarıyla sürdürerek bölgede valilik görevi almışlardır. Murabıtların yıkılmasıyla bölgeye hâkim olan Muvahhidlerle karşı karşıya gelmişlerdir. Onlar, başlangıçta Doğu Endülüs'te Muvahhidlerle mücadele etmişler arkasından, Doğu Endülüs'teki Blear Adalarında hâkimiyet kurup buradan Kuzey Afrika'da Cezayir'den başlayarak Trablusgarp'a kadar olan bölgede 1230'lu yıllara kadar mücadele etmişlerdir.

Ülkemizde bildiğimiz kadarıyla bu önemli aile ile ilgili çalışma bulunmamaktadır. Biz de uzun süreden beri bu konuda bir çalışma yapmayı düşünüyorduk. Ancak Ali Kamber İlyas'ın bu makalesini görünce, makalenin tercümesinin yapılmasının da bu alanda önemli bir boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Bu metnin aslında bulunan Arapça ve İngilizce özetleri olduğu gibi bırakılmıştır. Tercüme esnasında mananın doğru bir şekilde aktarılmasına olabildiğince özen gösterilmiştir. Zaman zaman metindeki sehven yazıldığı düşünülen hatalı yazım ve ifadeleri dipnotlardaki açıklamalarla ifade etmeye çalıştık. Düzeltme yapılan ya da benzeri şekilde farklı düşündüğümüz yerler dipnotlarda açıklanmış ve müellife ait olmayan ifadeler “çev.” kısaltmasıyla belirtilmiştir. Özet(ler)in sonunda yer alan anahtar kelimeler tarafımızdan eklenmiştir. Tercüme en iyi şekilde yapmak istesek de, sonuçta başka bir dilden dilimize aktarmaya çalıştığımız bu makalenin çevirisinde, bilgi, dil ve edebiyat birikimimize bağlı olarak yanlış, eksik ya da maksadını aşmış ifadelerimiz olabilir. Bundan dolayı da şimdiden affımızı dileriz. Yine bu metnin kontrolünde yardımlarını esirgemeyen araştırma görevlilerimiz Barış Çakan ve Kadir Türkmen'e teşekkürlerimizi bildiriyoruz. Sözü daha fazla uzatmadan sizleri metinle baş başa bırakıyoruz. Hayırlara vesile olmasını diliyoruz.

Giriş

Bu çalışmanın amacı, Murabıtlara (1042-1147)¹ bağlı olan Benî Gâniyye ailesine ışık tutmaktır. Ayrıca Endülüs'ün Akdeniz kıyılarına yakın bölgedeki Blear Adalarında (Cüzuru's-Şarkıyye) hâkimiyet sağlamaları sebebiyle Mağrib ve Endülüs'te tanınmalarından başlayıp ailenin 633/1236

1 Burada belirtilen tarih çeviren tarafından eklenmiştir.

senesinde son bulmasına kadar olan dönemini inceleme ve bu anlamda Benî Gâniyye'nin siyasi ve askerî rollerini araştırmaktır. Benî Gâniyye ailesi, Murabıtların hâkimiyet kurdukları dönemin başlarından itibaren onlara komutanlar çıkarmışlar ve Muvahhidlere karşı mücadeledeki kararlılıklarından dolayı da önem kazanmışlardır.

Bu makale dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Benî Gâniyye'nin kökeni ve yaşadıkları yerle Murabıtlar dönemindeki konumları ele alınmıştır. İkinci bölümde Muvahhidlerle mücadeleleri, bu dönemdeki hâkimiyet alanlarını genişletme çabaları ve bu çerçevede Mısırlı Türklerle işbirlikleri anlatılmıştır. Üçüncü bölümde, Muvahhidî Halifesi Yakup Mansur'un, Benî Gâniyye ve Mısırlı Türklere karşı mücadelesi tartışılmıştır. Son bölümde ise Halife Muhammed Nâsır döneminde Benî Gâniyye'nin Muvahhidlere karşı mücadeleleri ve Halife Nâsır tarafından ortadan kaldırılması anlatılmıştır.

I.

Benî Gâniyye'nin Kökeni ve Yurtları

(بنی غانية) kelimesindeki 'y' harfi şeddeli okunur. Bu aile Murabıtların Messûfe kabilesine mensuptur. Onlar Murabıtların ortaya çıktığı büyük Sanhace kabilelerinden olan Lemtûne kabilesinden sonraki ikinci büyük kabiledir. Benî Gâniyye ismi, onların büyük atalarının annelerine nispet edilerek verilmiştir. Murabıtlar döneminde anneye nispet edilerek yapılan isimlendirme geleneği yaygındı. Bu dönemdeki birçok önemli kişi ve komutan, annelerine nispet edilmişlerdir. Bu konuda Ebû Abdullah b. Âişe,² Ebû Bekir b. es-Sahrâviyye,³ Muhammed b. Fennû⁴ gibi çok sayıda

2 Ebû Abdullah b. Âişe: İbn Âişe olarak bilinen Ebû Abdullah, Yusuf b. Taşfîn tarafından Endülüs'te Mürsiye şehrine vali olarak atanmıştı. O, Yusuf'un komutanları içinde samimiyeti, dirayeti, basiretiyle öne çıkmıştır. O'nun Hristiyanlara karşı etkin mücadelesinden söz edilebilir. Söz gelimi meşhur Liyyîf kalesinin fethi bunlardan biridir. Bkz. İbnu'l-Âbâr, Ebû Abdullah b. Ebî Bekir el-Kadâî, *el-Mu'cem fî Eshâbi'l-Kâdi'l-İmâm Ebî Ali es-Sıdkî*, Revhas el-Mesihyye, Madrid, 1885, s. 55.

3 Ebû Bekir b. es-Sahrâviyye'nin tam adı Ebû Bekir b. İbrâhîm el-Messûfî es-Sahrâvî'dir. Ayrıca Murabıtların meşhur emirlerinden İbn Tîfâvî't olarak bilinir. O, Yusuf'un kız kardeşiyle evlenmek suretiyle onunla akrabalık bağı kurmuştur. Bu eşinden, 1106'da Gırnata, daha sonra da Sebte ve Sarakusta valiliği yapmış olan Yahya (ö. 1116) isimli bir çocuğu olmuştur. Bkz. İbn Kattan, Ali b. Muhammed b. Abdülmelik b. Yahyâ el-Kutâmi el-Fâsî, *Cüz'ün min Kitâbi Nazmi'l-Cemân*, yayınlayan, Mahmûd Ali Mekki, Câmîiatu Muhammed el-Hâmis Yayınları, Rabat, tarihsiz, s. 229, 3. dipnot; İbnu'l-Âbâr, *el-Mu'cem*, s. 67; İbnu'l-Hatîb, Lisânuddîn b. Muhammed b. Abdullah, *el-İhâta fî Ahbâri Gırnâta*, yayınlayan: Muhammed Abdullah İnân, Mektebetu'l-Hancı, Kahire, 1973, İkinci Baskı, c. I, s. 412, 417.

4 Muhammed b. Fânû, Fennû/Fânû, Ali b. Yusuf el-Murâbitî'nin kız kardeşi ve Yahyâ b. Ebî Bekir es-Sahrâvî'nin annesidir. Yine İbn Fennû olarak bilinen 1144'de Gırnata valisi olan Ali b. Ebî Bekir'in de annesiydi. Bkz. İbnu'l-Âbâr, *el-Hulletu's-Sîrâi*, Tahkik: Hüseyin Mu'nis, Matbaatu Lecneti't-Te'lîf ve'n-Neşr, Kahire, 1963, c. II, s. 212. Muhammed b. Fennû Murabıtların komutanlarındandı. Abdulmu'min b. Ali döneminde Muvahhidlerle birçok kez savaşmıştır. Bkz. İbn Kattan, s. 231.

örnek bulunmaktadır. Bölgede erkeklerin aynı evde birden çok eşlerinin olması dolayısıyla çocukların hangi anneye ait olduğunu ifade etmek için annelerine nispet edilerek isimlendirilmişlerdir.⁵

Benî Gâniye başlangıçta Cüzuru's-Şarkıyye'ye (Blear Adaları)⁶ yerleşmişlerdi. Muhammed b. Gâniye, Murabıtların emiri Ali b. Yusuf (1106-1142) tarafından 1125'de Murabıtlar adına yönetmesi için Mayûrka Adası'na gönderildiğinde buraya yerleşmiştir.⁷

Murabıtlar Döneminde Benî Gâniyye

1. Yahyâ b. Ali b. Gâniyye'nin Girişimleri

Messûfe kabilesine mensup olan bu aileden adını duyuran liderlerden ilki, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ali b. Gâniyye es-Sahrâvî'dir. Bu aile Murabıtlar döneminde en önemli ailelerden biriydi. Yahyâ b. Gâniyye Kurtuba'da doğmuş ve burada eğitim almıştı. Babasının ölümünden sonra, o zaman Kurtuba valisi olan Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hâc el-Lemtûnî, annesi Gâniyye ile evlenmişti. Yahyâ bu evlilikten dolayı valinin gözetiminde yetişmişti. Üvey babası Ebû Abdullah Muhammed'i Kurtuba'nın güneyindeki İstecce'de vali olarak görevlendirmiş ve bu, Yahyâ b. Gâniyye'nin ilk yöneticilik deneyimi olmuştur.⁸

Yahya'nın babası Ali b. Yusuf el-Messûfî, Murabıtların emiri Yusuf b. Taşfîn'in (453-500/1061-1106) önemli adamlarından biriydi. Onu ak-

- 5 Hüseyin Mu'nis, *Mevsûatu Târîhi'l-Endelus*, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, Porsaid, tarihsiz, c. II, s. 117.
- 6 Mayûrka, Mayurka ve Yâbise Endülüs'ün doğu sahili tarafında, Katolonya ve Belensiye şehirleri tarafında Ak Deniz'deki en büyük adalarıdır. Günümüz coğrafyacıları bu adaları Blear Adaları olarak isimlendirmişlerdir. Yâbise Adası, üzümlerinin güzelliği ile meşhurdur. Burada Dâniyye'ye yakın küçük ve güzel bir şehir ve aralarında bir boğaz bulunmaktadır. Yâbise Adasının doğusunda Mayûrka adası ve aralarında bir boğaz vardır. Burada büyük bir şehir bulunmakta, onun doğusunda Mayurka adası vardır. Bu ada, Bersolona'nın karşısındadır ve iki ada arasında da bir boğaz bulunmaktadır. Bkz. İdrîsî Şerîf, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. İdrîs el-Hasenî, *Nüzhetu'l-Müstâk fî İhtirâki'l-Âfâk*, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire, 1994, c. II, s. 582; el-Merrakuşî, Abdolvâhid Ali, *el-Mu'cib fî Telhisi Ahbâri'l-Mağrib*, yayınlayan: Mahammed Said el-Aryan, Lecnetu Ahyâit-Turâs, Kahire, 1963, s. 212, 2. dipnot; Ebu'l-Abbâs, Muhammed b. Halid en-Nâsirî es-Selâvî, *el-İstikâsâ li Ahbâri Düveli'l-Mağribi'l-Aksâ*, tahkik: Muhammed en-Nâsirî, Cafer en-Nâsirî, Dâru'l-Kitâb, Dâru'l-Beydâ, 1954, c. II, s. 159; Mu'nis, c. II, 121; Abdurrahman Ali el-Haccî, *et-Târîhu'l-Endelusî*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1976, s. 426.
- 7 İbn Kattan, s. 222, 1 nolu dipnot; Müellifi Mechul, *Nebzetün Târîhiyyetün fî Ahbâri'l-Kurûni'l-Vustâ Müntehebetün mine'l-Mecmûul-Musemmâ bi Kitâbi Mefâhiri'l-Berber*, düzenleyip yayınlayan: L. Prevençal, Matbâatu Nehcu'l-Me'mûniyye, Rabat, 1934, s. 59; İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *el-İber ve Divânu'l-Mubtedeu ve'l-Haber fî Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âsarahun min zevî's-Sultani'l-Ekber*, Müessesetu Cemâl li't-Tabâati ve'n-Neşr, Beyrut, 1979, VI, 190, 242; Selâvî, II, 68.
- 8 İbn Kattan, 221, 222, 1. dipnot; İbnu'l-Âbâr, *el-Hulletu's-Sirâi*, II, 205, 2. dipnot; İbnu'l-Hatîb, IV, 343; Mu'nis, II, 117.

rabalarından olan Gâniyye ile evlendirmiş, bu evlilikten Muhammed ve Yahyâ isimli iki oğulları olmuştur. Murabıtlar emiri Ali b. Yusuf b. Taşfin döneminde Muhammed ve Yahyâ, İbn Gâniyye olarak tanınmışlardır. Ali b. Yusuf, Muhammed'i Mayûrka adasındaki isyanı bastırmak için buraya göndermiştir.⁹ Bir başka iddiaya göre Ali b. Yusuf onu buraya sürgün etmiştir.¹⁰ Biz bu iddiayı uygun görmüyoruz. Eğer o, buraya sürgün gönderilmiş olsaydı, sonuna kadar Murabıtlara bağlı kalmak yerine Muvahhidlere katılırdı. Onlar Muvahhidlerin Mağrib ve Endülüs'te Murabıtlar yönetimine son vermelerinden sonra da Muvahhidlere bağlanmayı kabul etmemiş ve Murabıtlara bağlılığını sürdürmüştür. Bu yeni dönemde Mayûrka adası, Muvahhidlerden kaçan Murabıtlar ve Ali b. Yusuf'un kabilesi olan Lemtûne'ye mensup eski yöneticilerin sığınağı haline gelmiştir. Büyük kardeş Yahya ise, bölgesinin en önemli şahsiyetlerinden ve diğer insanlarda bulunmayan pek çok meziyete sahipti. O, salih, takva sahibi, bir fakih ve hadis râvisiydi. Bütün bunlarla birlikte, güçlü ve çok cesur bir süvari idi. Merrakuşî, "Onun atına binince beş yüz atlıyı geride bırakarak öne geçen iyi bir süvari olduğunu ve Ali b. Yusuf'un ona çok önemli görevler verdiğini" ifade etmiştir.¹¹ Daha önce de belirttiğimiz gibi o tanınan biri olarak Ali b. Yusuf tarafından Endülüs'te İstecce valiliğine atamıştı.

Yahyâ b. Ali b. Gâniyye kahramanlığı ile meşhur olunca, Belensiye valisi Bedîr b. Verkan,¹² onu Murabıtlar emiri Ali b. Yusuf'tan¹³ savaşlarda kendisine yardımcı olması için istemiştir. Yahyâ Belensiye'ye gönderilmiş ve burada Müslümanların koruyucusu konumuna gelmiştir.¹⁴ O, Belensi-

9 İspanyol Hıristiyanların Mayûrka Adasını kuşatmaları ve o zamanki valisi Mübeşşir b. Süleyman'ı (Nâsıru'd-Devle) mağlup etmeleri üzerine Mübeşşir, Murabıtlar Emiri Ali b. Yusuf'a gönderdiği haberci ile yardım talebinde bulunmuştur. Bu savaş esnasında Mübeşşir'in öldürülmesi üzerine Ali b. Yusuf buraya yeni vali olarak Lemtûne kabilesinden olan Vânûr b. Ebî Bekir'i göndermiştir. O, Mayûrka'ya varınca Murabıtlara karşı bir isyan başlatmıştır. Bunun üzerine Murabıtlar emiri Ali b. Yusuf, Vânûr'un isyan hareketini bastırmak ve ortalığı yatıştırmak için yeni vali olarak Muhammed b. Gâniyye'yi görevlendirmiştir. Muhammed Mayûrka'ya varmış ve Vânûr'u yakalayıp elleri bağlanmış olarak Merrakeş'e göndermiştir. Bkz. İbnu'l-Âbâr, *Hulletu's-Sîrâi*, II, 205, 2. dipnot. İbn Haldun, VI, 242; el-Haccî, 448.

10 Merrakuşî, 343.

11 Merrakuşî, 342.

12 İbnu'l-Âbâr, *el-Hulletu's-Sîrâi*, II, 215; İbnu'l-Hatîb, IV, 344. Bir başka rivayette Belensiye (Palencia) valisinin ismi Bedîr b. Verkâ değil de Bedr b. Verkan olarak zikredilmiştir. Ali b. Yusuf tarafından Mürsiyye'nin idaresi Yahyâ b. Ganiyye'ye verildiği gibi, Belensiye'nin idaresi de Bedîr b. Verkâ'ya verilmiştir. Böylelikle Bedîr'in yönettiği bölge Endülüs'ün doğu kısmının tamamını içine alacak biçimde genişlemiştir. Bkz. İbn Kattân, s. 220. 221, 109. 110, 1. dipnot

13 Metinde Ali b. Yusuf yerine muhtemelen sehven Yusuf b. Taşfin yazılmıştır (çev.).

14 Metnin Arapça aslında *ذائبها ذاتيا عن المسلمين* ifadesindeki *ذائبها* (zâib) kelimesinin yanlışlıkla bu şekilde yazıldığına kanaat getirilmiş, kastedilen kelimenin (zâbb) *ذائبًا* (savunucu, koruyucu) olduğu düşünülmüştür. Zira metnin bağlamına göre 'savunucu, koruyucu' anlamındaki kelimenin daha uygun olduğu anlaşılmaktadır. (Çev.)

ye valisi Bedîr b. Verkan (ö. 524/1129) ölünceye kadar burada kalmış, daha sonra Ali b. Yusuf tarafından Belensiye ve Doğu Endülüs valisi olarak atanmıştır.¹⁵

Yahyâ b. Gâniyye sadece cesur bir süvari değil, aynı zamanda kendisini milletinin yararı için feda eden gayretli bir mücahitti. Bir rivayete göre o, Lemtûne kabilesine mensup son derece güzel bir hanımla evlenmiş ve daha sonra da onu boşamıştır. Eşinden niçin ayrıldığı sorulunca, yemin ederek ondan ayrılış sebebinin ondaki bir hata ya da yanlıştan kaynaklanmadığını, ancak onunla meşgul olarak cihattan uzak kalmaktan korktuğu için onu bıraktığını söylemiştir.¹⁶ O, sürekli olarak Endülüs'teki İspanyol Hıristiyan güçlere karşı hamle üstüne hamle yapmış, Endülüs'teki ünlü Hıristiyan lider, Aragon Kralı I. Alfonso'yu (Ruzmîr) mağlup etmiştir. Yine Murabıtların güçlü olduğu dönemde Endülüs'te Hıristiyanlar tarafından işgal edilen birçok şehrin geri alınmasını sağlamış, düşmanları İfrâğa¹⁷ bölgesinde onun karşısında hezimete uğramışlardır. İşte Yahyâ b. Gâniyye'nin gerçekleştirdiği bütün bu başarılarından dolayı Taşfin b. Ali (538-541/1141-1146), onu Kurtuba ve çevresindeki Lemtûne kabilelerine mensup kabilelerin bulunduğu bölgeye vali olarak atamıştır (538/1142). O valiliği esnasında burayı en iyi şekilde idare etmiş ve Safer 539/Ağustos 1144'de İbn Kasiyy'in Murabıtlara karşı isyanına kadar valilik görevini sürdürmüştür.¹⁸

2. Yahyâ b. Gâniyye ve VII. Alfonso Arasında Anlaşma

Batı Endülüs'teki Leble'de¹⁹ Murabıtların yöneticisi olan İbn Kasiyy isyan edince, Yahyâ b. Gâniyye bu isyanı bastırmak için henüz isyanın baş-

15 İbn Kattan, 220, 221; İbnu'l-Âbâr, el-Mu'cem, 129; *Hulletu's-Sîrâi*, II, 215; İbnu'l-Hatîb, IV, 344.

16 İbnu'l-Hatîb, IV, 345.

17 İfrâğa, Endülüs'te Lâride şehrinin batısında, buraya 18 mil uzaklıkta, korunaklı sınır kalelerinden biridir. Burası Zeytun Nehri üzerinde kurulmuş, binaları güzel, korunaklı bir kalesi, çok sayıda bostanlı olan bir şehirdir. Aragon kralı Alfonso I birçok yeri işgal ederek harabeye çevirmiş ve sonra da İfrâğa'ya geçmiş ve burayı kuşatmıştır (528/1134). Ancak şehri ele geçirememiş, Murabıtlar karşısında mağlup olmuştur. Bkz. İbnu'l-Hatîb, I, 108, 5. dipnot; el-Himyerî, Muhammed Abdulmun'im, *er-Ravdu'l-Mî'târ fî Haberi'l-Aktâr*, yayınlayan: İhsan Abbas, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1975, 48.

18 İbn Kattan, 221, 222, 3. dipnot; İbnu'l-Âbâr, *el-Hulletu's-Sîrâi*, II, 205; İbnu'l-Hatîb, IV, 344, I, 217, 5. dipnot.

19 Leble (Niebla), Endülüs'te büyük bir kasabadır. Sınırları Ekşûniye (Osonoba) sınırlarına, Ekşûne'nin doğusundan Kurtuba'nın batısına kadar uzanır. İşbiliyye yolu üzerinden Kurtuba'ya beş günlük uzaklıktadır. (Bir günlük mesafe yaklaşık 30 km. civarındadır. Çev.) Burası çok yağmur alan, verimli, ekini ve meyve ağaçlarıyla değerli bir yerd. Burada ilaç yapımında kullanılan bir maden çıkarılmaktaydı. Leble'de şehir çevresinde sağlam surlar ve doğusunda kaynağı dağda olan bir nehir bulunmaktaydı. Bkz. İdrîsî, II, 541; el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî, Şehabeddin Ebî Abdillâh Yakup b. Abdullâh, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, tarihsiz, V, 10. İdrîsî İşbiliyye ve Leble arasının 40 mil uzaklıkta ve iki şehir arasının tamamen İncir ve Zeytin ağaçlarıyla kaplı olduğunu belirtir. (Çev.).

langıç aşamasında Leble'ye hareket etmiştir. Onun Kurtuba'dan ayrılmasını fırsat bilen Ebû Cafer Hamdîn b. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Hamdîn Kurtuba'da Murabıtlara karşı isyan hareketi başlatmıştır (Ramazan 539/Şubat 1143). Bu haber Yahyâ b. Gâniyye'ye ulaştınca, İşbiliyye'ye dönmüş ve ancak İşbiliyye halkı da isyan etmiştir. O, burada isyancılara karşı yaptığı savaş esnasında yaralanmış, ağır yaralı olarak buradan ayrılarak Bercâne Kalesine kaçarak kurtulmuştur. Daha sonra İbn Hamdîn'le kararlılıkla savaşmış ve onu hezimete uğratarak Kurtuba'da tekrar hâkim olmuştur (Şaban 540/Eylül 1146). İbn Hamdîn mağlup olunca Andujar'a²⁰ sığınmıştır. Yahyâ b. Gâniyye onu takip etmiştir. İbn Hamdîn, Kastilya kralı VII. Alfonso'dan (520-552/1126-1157)²¹ yardım istemiş, Kurtuba'yı ele geçirmek isteyen Kastilya kralı da İbn Gâniyye'ye karşı ona yardıma koşmuştur. : İbn Gâniyye bu durumu öğrenince, Kastilyalılara tek başına karşı koyamayacağını düşünerek Andujar'dan Kurtuba'ya dönmüş, burada sur içindeki korunaklı bir saraya sığınmıştır. Bunun üzerine İbn Hamdîn ve Kastilyalılar da Kurtuba'ya doğru hareket ederek bu şehre girmiştir. (10 Zilhicce 540/25 Mayıs 1146). İbn Hamdîn'in askerleri Kurtuba Camii'ne girmişler, çarşıları yakmışlar, ancak İbn Gâniyye yeterli gücü olmadığı için hiçbir şey yapamamıştır. İspanya Hıristiyanları onu ve adamlarını tam ele geçirip öldürecekken, onların imdadına Endülüslü emirlerin yardım talebine olumlu cevap verip buraya gelen Muvahhidler ordusu yetişmiştir. Muvahhidlerin gelmesi üzerine, Kastilya Kralı VII. Alfonso, yakın adamları ve komutanlarıyla bu durumu istişare etmiş, sonuç olarak İbn Gâniyye'yle anlaşarak onu Muvahhidlerle kendi arasında bir tampon olarak bırakmanın Muvahhidlerin yıkıcı hücumlarını ülkesinden uzak tutmak için daha uygun olacağına karar vermiştir. Ayrıca Muvahhidlerin bu sırada elde ettiği başarılar Kastilya Kralı VII. Alfonso'yu ürkütmüştür. Böylelikle VII. Alfonso ile İbn Gâniyye arasında ittifak kurulmuştur. VII. Alfonso Kurtubalılara: *"Ben size daha önce hiç kimsenin yapmadığı iyiliği yaptım. Sizi kendi tebaam olarak İbn Gâniyye'nin yönetimine bırakıyorum. Onu dinleyin ve itaat edin..."*²² demiştir. Bu şekilde İbn Gâniyye Kurtuba'yı yönetmeye devam etmiştir.

20 Andujar, Ceyyan'ın kuzeyinde, Kurtuba'nın doğusunda, Vadilkebir nehri üzerinde bulunan korunaklı bir Endülüs şehridir. Daha fazla bilgi için bkz. İbnu'l-Hatîb, IV, 346.

21 Alfonso VII Rimondes, Arapça kaynaklarda Alfuneş b. Rumend ya da el-Alfuneş olarak geçer. Bkz. Merrakuşî, 323, 324, 358. İbnu'l-Kattan ise onu "es-Suleyteyn" olarak anar. Bkz. İbnu'l-Kattan, Nazmu'l-Cemân, 113.

22 İbnu'l-Kattan, 221, 222, 3. dipnot; İbnu'l-Âbâr, el-Mu'cem, 147, 148; İbnu'l-Hatîb, IV, 345, 346; Halil İbrahim es-Sâmîrâî ve Abdulvahid Zennun Taha ve Nâtık Salih Matlûb, *Târîhu'l-Mağrib*, Dâru'l-Kütübi li't-Tabâti ve'n-Neşr, Musul, 1988, 276.

3. İbn Gâniye ve Kastilya Kralı VII. Alfonso Arasındaki Anlaşmanın Sonu ve Bölgede Muvahhidler Hâkimiyeti

Hıristiyan İspanyollarla İbn Gâniye arasındaki anlaşma bir süre devam etmiştir.²³ Bu esnada İbn Ganiye İşbiliyye ve çevresinde hâkim olmuştu. Bu gelişmeler sonrasında İspanya Hıristiyanları İbn Gâniye'den talep ettikleri vergi konusunda onu sıkıştırmaya başlamışlardı. İspanya Hıristiyanlarının Kurtuba üzerindeki baskılarının artmasına karşın İbn Gâniye bu baskıları göğüslemeye çalışmış, onları bir süre idare etmeyi başarmış, ancak üzerindeki baskılara karşı koyamaz hale gelince, yeni düşmanları Muvahhidlerle anlaşma yoluna gitmeye karar vermiştir. Bu kararın arkasında yatan esas sebep Hıristiyanlara karşı kendi soyundan ve dininden olan kişilerle anlaşma yapmak ve onlarla işbirliği yapmak, özellikle de kendilerini baskı altında tutan²⁴ Kastilya Kralı VII. Alfonso'ya karşı Müslümanlarla anlaşma ve dayanışma içinde olmanın daha onurlu ve daha doğru bir duruş olacağı düşüncesi idi. Bu anlaşma İbn Gâniye'nin Muvahhidî halife Abdulmu'min b. Ali'nin (524-558/1129-1163)²⁵ İşbiliyye'deki komutanı Berraz b. Muhammed el-Messûfî ile mutabakata varmasıyla yürürlüğe girmiş oldu. Böylece İbn Gâniye Muvahhidlere katılmış ve bunun karşılığında Kurtuba'nın doğusundaki Ceyyan'ı Muvahhidlere bırakmıştır. Muvahhidler de Kurtuba ve Karmûna'yı (Cormona) kendisine bırakmışlardır. İbn Gâniye, daha sonra Muvahhidlerle de ihtilafa düşmüştür. Muvahhidlerin Kurtuba'ya girmesine engel olmuş ve yeniden Kastilya Kralı VII. Alfonso ile işbirliği yapmıştır. Bu arada Muvahhidlere karşı isyan etmiş olan Sebte kâdısı İyad b. Musâ el-Yehsubî ile de ittifak kurmuş, Sebte'nin kendisine bağlanması üzerine de buraya daha önce bahsi geçen Yahya b. Ebî Bekir es-Sahravî'yi vali olarak atamıştır. VII. Alfonso, bu süreçte ortaya çıkan karışıklıklardan yararlanarak Eşbûne

23 Asıl metinde anlaşmanın "**541/1146 yılına kadar devam ettiği**" ifade edilmiştir. Bu ifade muhtemelen sehven bu şekilde yazılmıştır. Biz bu kısmı "**bir süre**" şeklinde ifade etmeyi daha uygun gördük. Zaten anlaşma yılı 1146'dır. Bu anlaşma muhtemelen birkaç yıl devam etmiştir. Çünkü anlaşmanın bozulması İbn Gâniye'nin Hıristiyanların istediği vergiyi vermekten aciz kalmasına ve baskılarının artmasına bağlanmıştır. Yine onun Muvahhidî halife Abdulmu'min b. Ali'yle bağlılık konusunda anlaşması da 1147'de Murabitlar Devleti'nin yıkılması sonrasında gerçekleşmiştir. (Çev.).

24 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. İbn İzâri, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, *el-Beyânu'l-Muğrîrib fî Ahbâri Mulûki'l-Endelus ve'l-Mağrib* hakkındaki, Abdulkadir Zemâme'nin Mecelletu'l-Kulliyeti'l-Âdâb ve'l-Ulûmi'l-İnsâniyye'de yayınlanan makalesi. Sayı: 4, 5, s. 308, Fas, 1980. Yine es-Selâvî, II, 114; es-Sâmurâî vd., 298.

25 Müellifin burada Abdulmu'min'in başa geçme tarihi olarak verdiği 1129 tarihi, 1130 olmalıdır. İbn Tûmert, 524 Ramazan/1130 Ağustos'ta vefat etmiş, Abdulmu'min onun yerine geçmişti. Bkz. Adnan Adıgüzel, 'Muvahhidler Hareketinin Doğuşu', *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 16, Sayı: 51, Bahar 2012, s. 128 (Çev.).

(Lizbon) ve Şenterîn'i işgal etmiştir. İbn Gâniye de herhangi bir savaş yapmaksızın Ceyyân'ı bırakarak Gırnata'ya kaçmıştır.²⁶

İbn Gâniye Murabıtlar Devleti'nin korunması için var gücüyle çalışmıştır. Ancak, Endülüs'ün önemli merkezleri elinden kaymış, sonuçta Muvahhidlerden kaçarak Gırnata'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Bu kaçıışı da onu kurtarmaya yetmemiş, nihayet Muvahhidlerle Murabıtların savaşlarının birinde öldürülmüş ve Gırnata'ya defnedilmiştir (543/1148).²⁷ Benî Gâniyye ailesi liderlerinden biri olan ve Muvahhidlerin hâkimiyetine karşı durmayı amaçlayan Yahyâ b. Gâniyye dönemi bu şekilde son bulmuştur. O, kimi zaman VII. Alfonso, kimi zaman da Murabıtlardan olan isyancılarla işbirliği yapmasına rağmen hedefine ulaşamamıştır. Ancak onun çocukları babalarının ölümünden sonra el-Cüzuru's-Şarkıyye'de (Blear) hâkim olan amcaları Muhammed b. Gâniyye el-Messûfi'ye katılarak onunla birlikte Muvahhidlere karşı savaşmaya devam etmişlerdir.²⁸

II.

Muvahhidler Döneminde Benî Gâniyye

1. Benû Gâniyye'nin Muvahhidlere Karşı İbn Merdeniş ile İttifakı

Yahyâ'nın oğulları, Cuzuru's-Şarkıyye'ye varmaları ve amcaları Muhammed'e katılmaları, burada yerleşmeleri sonrasında, Muvahhidlere isyan edip onlara karşı mücadele eden Belensiye emiri Muhammed b. Sa'd b. Merdeniş'le²⁹ ittifak kurmuşlardır. İbn Merdeniş daha sonra Muvahhidlerin hâkimiyetini tanıyarak onlara katılmıştır (567/1172). Bu arada Muvahhidler, Batı Endülüs'te kendilerine karşı mücadele eden İbn Merdeniş ve onun akrabası olan İbn Hamuşk³⁰ ile mücadeleyi başarı ile

26 İbn Kattan, 239, 3. dipnot; İbn İzârî, 300, 309; İbnu'l-Hatîb, IV, 346, 347; es-Selâvî, II, 218; Yusuf Eşbâh, *Târihu'l-Endelus fî Ahdi'l-Murâbitîn ve Muvahhidî* çev. Muhammed Abdullah İnân, Müessesetu'l-Haccî, Kahire, 1958, 229.

27 İbnu'l-Âbâr, el-Hulletu's-Sîrâ, II, 205; İbn İzârî, 309; İbnu'l-Hatîb, I, 97, 2. dipnot; IV, 346, 347, 2. dipnot; Eşbâh, 229; el-Haccî, 441.

28 İbnu'l-Âbâr, *el-Hulletu's-Sîrâi*, II, 205, 2. dipnot.

29 İbn Merdeniş, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Merdeniş, İspanya asıllı bir Hristiyanen Müslüman olmuş bir kişiydi. Murabıtların Mağrib'te Muvahhidlerle meşguliyetlerini fırsat bilerek doğu Endülüs'te hâkimiyet kurmuş, sonra hâkimiyet alanını genişletmiştir. Muvahhidî halife Abdulmu'min b. Ali onu kendisine itaate davet etmiş, ancak o bunu kabul etmemiş, Hristiyan krallarla ittifak kurma yoluna gitmiştir. Bkz. Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't-Tib min Gusni'l-Endelusi'r-Ratîb*, yayımlayan: İhsan Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut, 1968, I, 417; Muhammed Abdullah İnân, *Asru'l-Murabitîn ve'l-Muvahhidîn fi'l-Mağrib ve'l-Endelus*, Matbaatu't-Te'lif ve'n-Neşr, Kahire, 1964, II. Kısım, 365.

30 İbn Hamuşk, İbrahim b. Muhammed b. Mefzu' Hristiyan kökenli, Sarakusta'da hâkim olan Benî Hûd emirlerinden biri vasıtasıyla İslam'a girmiş olan biriydi. O, cesur, atılgan ve bir kulağı kesikti. Hristiyan İspanyollar savaş alanında onu görünce tanırlar ve "Hâmuşk" yani kulağı kesik derlerdi. Bkz. İbnu'l-Hatîb, I, 296, 299.

tamamlamıştır. Muvahhidler Devleti için büyük bir tehlike ifade eden bu iki düşman güç, onları uzun süre meşgul etmiş, bu ortamdan yararlanan Benî Gâniye ve diğer düşmanlara Muvahhidlere isyan etme fırsatı doğmuştur. Muhammed b. Gâniye, Muvahhidlerin İbn Merdeniş'i yok etmelerinden sonra, Muvahhidlerin hâkimiyeti altına girmedikleri takdirde sıranın kendilerine geleceğini anlamış ve Muvahhidlere boyun eğmiştir. Ne var ki kendi müttefiklerini Mayûrka'ya davet ederek Muvahhidlere karşı gizli faaliyetler yürütmek suretiyle yeni bir isyan hazırlığına girişmiştir.

Benû Gâniyye Muvahhidlerle mücadelesini devam ettirmiş ve daha sonra Kuzey Afrika sahillerine geçerek Bicâye'yi işgal etmiştir. Daha sonra anlatacağımız gibi Benî Gâniyye, mücadelelerini dördüncü Muvahhidî halife³¹ Muhammed Nâsır (1199-1213) dönemine kadar devam ettirmişlerdir.

2. Muhammed b. Gâniyye'nin Mücadelesi

Muhammed, kardeşi Yahyâ'dan önce Mayûrka valisiydi. Daha sonra hâkimiyet alanını genişleterek Mayûrka ve Yâbise adalarında da hâkimiyet kurdu. O, daha sonra yönetimini meşrulaştırmak, onlardan destek ve yardım sağlamak için Bağdat'taki³² Abbasî halifelğine bağlılığını ilan etti. Muvahhidlere itaat etmemiş, 550/1155'te ölünceye kadar bu şekilde devam ettir.³³ Onun Abdullah, İshâk, Zübeyr ve Talha isimli oğulları ve ayrıca kızları da vardı. Büyük oğlu Abdullah'ı veliaht olarak ilan etti. Ancak kardeşi İshak tarafından öldürüldüğünden iş başına geçemedi. Abdullah'ın babasının sağlığında mı yoksa babasından sonra mı öldürüldüğü ise ihtilaflıdır.³⁴

31 İbnu'l-Âbâr, el-Hulletu's-Sirâ, II, 205, 1. dipnot; Müellifi Mechul, Mefâhiru'l-Berber, 59; İbnu'l-Hatîb, I, 311.

32 Murabıtların Abbasi Hilafeti konusunda tavrı Muvahhidlerin tavrından farklılık arz eder. Murabıtlar Abbasî halifelğine tabi olmuş ve Mağrib'te onlar adına hutbe okumuşlardı. Yusuf b. Taşfîn "emîru'l-müslimîn" unvanını aldığı anda, Bağdat'taki Abbasî halifesi Ebu'l-Abbas Ahmed el-Mustazhir Billah el-Abbasî'yi (487-512/1094-1118) halife olarak tanıdı. O, halifeye Muhammed b. Arabî el-Mefâirî el-İşbîlî'yle oğlu el-Kâdî Ebû Bekir b. el-Arabî'yi göndererek Mağrib ve Endülüs'te kendisinin emîru'l-müslimîn olarak kabul edilmesini talep etti. Halife bu talebi kabul etti ve elçiler halifeden bir mektup ve halifenin onun bölgedeki hâkimiyetini tanıdığını gösteren bir de belge olarak döndüler. Yusuf, halife'den çok uzakta ve ondan çok daha güçlü olduğu halde, hâkimiyetinin meşruiyetini sağlamak için halife Mustazhir Billah'ın emiru'l-müslimîn olarak kendisine göndereceği belgeye ihtiyaç duymaktaydı. O, Abbasî halifesine olan saygısından ve "emiru'l-mu'minin" lakabının sadece Kureyş'ten olan halifeye mahsus bir lakap olduğunu kabul ettiği için emiru'l-mu'minin" değil, "emiru'l-müslimîn" lakabını kullanmıştır. Mağrib'te Muvahhidler ise, Abbasî hilafetini kabul etmemişler, bundan dolayı da Murabıtların yıkılmasıyla Mağrib'te Abbasiler adına hutbe okunması kesintiye uğramıştır. Bkz. Merrakuşî, 272; İbn Haldun, VI, 250. Bu konuda geniş bilgi için bkz. es-Selâvî, II, 53.

33 İbnu'l-Âbâr, el-Mu'cem, 192; İbn İzârî, *el-Beyânu'l-Muğrib*, 3. Kısım, *Târihu'l-Muvahhidîn*, yayınlayan: M. Huveysi Mirand ve Muhammed b. Tavât, Muhammed İbrahim el-Kenânî, Dâru Kerîmâdis li't-Tabâa, Teturân, 1960, 215; İbn Haldun, VI, 190, 192; el-Himyerî, 567; İnân, 28/9; Mu'nis, II, 117.

34 Merrakuşî, 342.

3. İshak b. Muhammed'in Mücadelesi

Abdullah'ın ölümünden sonra yönetime İshak b. Muhammed geçti. Yönetimdeki çok iyi ve güzel gidişatıyla Lemtûne ve diğer kabilelerden birçok kişinin kendisine itaat etmelerini sağladı. Tabilerine çok iyi davrandı, onlarla ilişkilerine büyük bir özen gösterdi. Daha sonra gazaya başladı. O, yılda iki kez Hıristiyan topraklarına karşı sefer düzenliyordu. Bundan dolayı elde ettiği ganimetlerle büyük bir zenginliğe erişmiş, kuvvetini artırarak adeta bir kral seviyesine ulaştı. O, Muvahhidlerin tüm çabalarına rağmen onlara katılmadı. Ancak onlarla oldukça iyi geçindi, arasını daima sıcak tuttu ve Hıristiyan düşmanlarından elde ettiği ganimetlerden onlara da bir pay gönderdi.. Bundaki amacı Muvahhidler'in kendisine karşı bir takım faaliyetlere girmelerini önlemektir. Muvahhidler, 578/1182'de ondan kendilerine itaat etmesini ve mescitlerde Muvahhidler halifesi adına hutbe okutmasını talep eden mektuplar gönderdiler ve eğer bunu kabul etmezlerse kendisine karşı savaş açılacağını bildirdiler. Bunun üzerine o, konuyu ileri gelen adamları ve yardımcılarıyla istişare etti. Bu konuda adamları ortak bir karara varamadılar. Bir kısmı kesinlikle Muvahhidlere itaate girmeyi kabul etmezken, diğer bir kısmı ise Muvahhidlerle anlaşmak gerektiğine, onların özellikle Endülüs'teki güçlerinin günden güne Mağrib'teki güçlerinden daha da fazla arttığını ifade ettiler. O da istişare sonucunda ortaya çıkan farklı görüşleri görünce bu konuda karar verme işini erteledi. Muvahhidî halife Ebû Yakup Yusuf b. Abdulmu'min (558-580/1163-1184),³⁵ son zamanlarında Katolonya'ya karşı çıktığı bir gazada şehit düştü (580/1184). Bir başka rivayete göre boğazından yaralandıktan sonra, yaralı olarak sarayına döndüve burada öldü.³⁶

4. Benî Gâniyye'nin Hâkimiyet Alanını Genişletme Girişimleri

Ali b. Gâniyye'nin Çabaları ve Oğuz Türkleriyle İttifakı

İshak b. Muhammed'in 580/1184'te ölmesi üzerine, Benî Gâniyye liderliğine Muhammed b. İshak geçmiştir. Muhammed, Muvahhidlere bağlandığını ve daha önce kendilerinden istenilen şartları kabul ettiğini

35 Merrakuşî, 344, 345; İbnu'l-Âbâr, *el-Hulletu's-Sîrâi*, II, 225; et-Ticânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ahmed, *Rihletu't-Ticânî*, yayımlayan: Hasan Hasenî Abdulvehhâb, el-Matbaatu'r-Rustemiyye, Tunus 1985, 162; Diğer kaynaklarda İshak b. Muhammed'in ölümünün 580/1184 yılında olduğu belirtilir. Bkz. İbn İzârî, *Târihu'l-Muvahhidîn*, 215; İbn Haldun, VI, 242.

36 Merrakuşî, 344, 345. Burada Muvahhidî halifesi Yusuf hakkında verilen Katolonya'ya karşı savaş tarihi 580/1184 olmalıdır. Yine kaynaklarda verilen bilgiye göre o boğazından değil karnından yaralanmıştır. Bkz. Merrakuşî, 321; İbn Ebî Zer', 215; İbnu'l-Esîr, X, 126; İbn Haldun, VI, 325; Adigüzel, A. Mağrib edeniyetinin Zirvesi Muvahhidler Halife Yakup Mansur Dönemi, Araştırma yay. Ankara, 2013, 28, 29 (Çev.).

bildirmiştir.³⁷ Bunun üzerine Muvahhidî Halifesi kendisine komutanlarından Ali b. er-Rebertîr'i³⁸ elçi ve komutan olarak göndermiştir. Halifenin elçisi İbn Gâniyye'nin bulunduğu adaya gelince, Muhammed b. İshak'ın kardeşleri Muhammed'in Muvahhidlere itaat konusunda söz verdiğini inkâr ederek halifenin elçisini tutuklayıp hapsedmişlerdir. Onlar bunun ardından da kardeşleri Muhammed'i azlederek yerine diğer kardeşleri Ali'yi³⁹ başa geçirmişlerdir. Ali, Muvahhidlerle müzakereyi kesinlikle kabul etmeyen ve siyasetteki kıvraklığı ile meşhur olmuş ve insanları kendine bağlamasını bilen biri olmuştur. Bu özellikleriyle Muvahhidlere karşı çeşitli kabile ve gruplarla ittifaklar kurmuş, sonra da Muvahhidlere karşı isyan başlatmıştır. Mağrib'teki Doğu Cezayir'de bulunan kıyı şehri Bicâne'nin ileri gelenlerinin bir kısmının çağrısına uyarak buraya girmiş ve hâkimiyeti altına aldığı bu şehre bir vali atamıştır.⁴⁰ Onu Mağrib'e çıkartma yapmaya sevk eden (zamanlamanın uygun olduğunu gösteren çev.) bazı sebepler vardı. Bunlardan biri Muvahhidler ordusunun İspanyollarla savaşmak için Endülüs'e geçmiş olmasıydı. Buna ilaveten Muvahhidî halife Yusuf b. Abdulmu'min'in vefat ettiği haberini almıştı. Bu dönemde Muvahhidler yeni halife Yakup b. Yusuf'a (580-595/1184-1199) biat işiyle meşguldüler. Yine onlar, yeni halifenin biat işinin tamamlanmasına kadar ülkenin her yanında bu karışıklığın yayılarak devam edeceğini düşünüyordu. Ali, bölgedeki Arap kabilelerinden Benî Süleym, Benî Hilâl ile

37 İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir, *Ve-feyâtu'l-Ayân ve Enbâi Ebnâ'z-Zamân*, yayınlayan: İhsan Abbas, Dâru's-Sekâfe, Beyrut, tarihsiz, 7/18.

38 Er-Rebertîr, Ebu'l-Hasan Ali, Hıristiyan şövalye er-Rûbertîr (el-Reverter) ya da Roberto el-Katolonî'nin oğluydu. O, Rum (Hıristiyan) komutan olarak Ali b. Yusuf döneminde Murabıtlar ordusu içinde paralı asker olarak bulunmaktaydı. Mağrib'te Müslüman ordularında paralı Hıristiyan asker bulundurmamak buradaki bütün devletler tarafından kabul edilen yaygın bir uygulamaydı. Rebertîr Murâbitlar komutanı olarak Muvahhidlerle yaptığı savaşlarda defalarca mağlubiyet yaşamış ve 539/1144'de katıldığı bir savaşta da öldürülmüştü. O, arkasında iki erkek çocuk bırakmıştı. Bunlardan İslam'a girmiş olan Ali isimli oğlu samimiyetle Muvahhidler hizmetinde bulunmuş, Mayûrka adasının Benî Gâniyye'den alınması için çaba göstermiştir. O, İfrîkiyye'de Muvahhidler ve Benî Gâniyye arasındaki bir savaş esnasında öldürülmüştür (583/1187). Bkz. el-Beyzak, Ebu Bekir es-Sanhâci, *Ahbâru'l-Mehdî b. Tûmert ve İbtidâi Devleti'l-Muvahhidîn*, yayınlayan: L. Provençal, Rabat, 1938, 87, 93; İbnu'l-Kattân, 96; İbnu'l-Âbâr, *el-Hulletu's-Sîrâi*, II, 197, 198; İnân, II, 2. Kısım, 147, 148.

39 İbn İzârî, *Târîhu'l-Muvahhidîn*, 146, 147; İbn Haldun, VI, 190, 242, 243; Mu'nis, II, 117; İhsan Hakkı, el-Mağribu'l-Arabî, *Menşûrâtu Dâru'l-Yakazati'l-Arabiyye lit-Te'lîf ve'n-Neşr*, tarihsiz, 67; İnân, kısım: 2, 148; Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, ve Abdulaziz es-Sâlim, *Târîhu'l-Bahriyyeti'l-İslâmiyyeti fî Havdi'l-Bahri'l-Mutevassıt*, Müessesetu Şebâbi'l-Câmia, İskenderiyye, tarihsiz, II, kısım: 2, 270.

40 İbnu'l-Esîr, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekir Ekrem, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1965-1969, XI, 519, 520; İbn Hallikân, VII, 4; İbn İzârî, *Târîhu'l-Muvahhidîn*, 147, 148; İbn Haldun, VI, 242, 244; es-Selâvî, II, 159, 160; Ali Muhammed es-Sallabî, *Alâmu Ehli'l-İlm ve'd-Dîn bi Ehvâli Devleti'l-Muvahhidîn*, Dâru't-Tevzî' ve'n-Neşri'l-İslâmî, Kahire, 2003, 128, 129.

ve ilaveten başlarında Karakuş et-Tekavî'nin⁴¹ bulunduğu, Muvahhidlere kahramanca karşı duran Oğuz Türkleriyle⁴² ittifaklar kurmuştur. Bu ittifa-ka Murabıtların bakiyesi durumunda olan diğer gruplar da katılmış, Ali b. İshak'a daha önce bağlı oldukları Murabıtlar emirlerinin kullandığı "emî-ru'l-müslimîn" lakabı takılmıştır.⁴³

Ali b. Benî Gâniyye, Bicâye'ye hareket ettiği dönemde buranın valisi Ebû Rebî b. Abdullah b. Abdulmu'min⁴⁴ idi. O günlerde vali, yeni halife seçilen kardeşi Yakup el-Mansûr'a (580-595/1184-1199) biat etmek için Merrakeş'e hareket etmişti. Yolda Benî Gâniyye'nin şehrine karşı saldırısını haber aldı. Bunun üzerine şehrin Benî Gâniyye tarafından işgal edilmesini önlemek için bölgeye döndü. Ancak Benî Gâniyye ile mücadelesinde asker sayısının azlığı dolayısıyla buna engel olamadı, mağlup oldu. Zira Ebu Rebî' yeni halifeye biat için yanında bir miktar asker ile Merrakeş yolunda idi. Ebu Rebî' yeni halifeden yardım ve destek talebi için Merrakeş'e döndü. Bu arada Ali b. İshak Bicaye'nin merkezine girmiş (581/1185) ve burada Bağdat'taki Abbasî halifesi en-Nâsır Lidinillah (575-622/1179-1225) adına hutbe okutmaya başladı.⁴⁵

Ali b. İshak b. Gâniyye Bicâye'de bir hafta kalmış, burada işleri düzene sokarak kardeşi Yahyâ'yı vali olarak atamıştır. Burada Cezayir'in doğusuna doğru ilerledi ve burayı da ele geçirdi. Buraya da Yahyâ b. Talha'yı vali

41 Şerefuddin Karakuş et-Tekavî: Selahaddin Eyyubî'nin kardeşinin oğlu Takuyiddin Ömer'in adamıdır. Geniş bilgi için bkz. Merrakuşî, 365; et-Ticânî, 103, 114; el-Abbâdî vd., II, kısım: 2, 271.

42 Oğuz Türkleri (العز الأتراك): Türklerin kollarından biridir. Asıl ülkeleri Çin sınırlarında, Uzak Doğuda yer alır. Araplar ilk fetih yıllarında bölgeye girerek buradan esirler almışlardır. Bu kişiler kısa zamanda hürriyetlerine kavuşmuşlar askerî ve medenî hayatta öne çıkmışlardır. VI./XII. asır sonlarıyla VII./XIII. asır başlarında İfrikiyye'de de görülmeye başlanmışlardır (678/1172). Selâhuddin Eyyubî, Muvahhidî halifesi Yusuf b. Abdulmu'min'den Hristiyan-Haçlıların saldırılarına karşı yardım istediği esnada İfrikiyye'de görülmeye başlamışlardır. Türklerin liderliğini Selahaddin Eyyubî'nin kardeşinin oğlu Takiyyuddin Ömer'in adamı olan Şerefuddin Karakuş yapmaktaydı. Buradaki Türkler, Benî Hilal Araplarıyla da ittifak kurarak Muvahhidler Devleti'nin doğu sınırlarına saldırılarda bulunmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Et-Ticânî, 103-111, 115; Merrakuşî, 365, 3. dipnot.

43 İbnü'l-Esîr, XI, 519, 520; İbn Haldun, VI, 192; es-Sâmurâî vd. 305.

44 İbn Haldun, VI, 343, 344; ez-Zerkeşî, Ebi Abdullah Muhammed b. İbrahim, *Târihu'd-Devleteyn el-Muvahhidiyye ve'l-Hafsiyye*, yayınlayan: Muhammed Mâdûr, Mektebetu'l-Atîka, Tunus, 1966, 15; es-Selâvî, II, 159.

45 İbnü'l-Esîr, II, 507-520; el-Merrâkuşî, 347; İbn Haldun, VI, 191; Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî, *Subh'l-Aşa fî Sinaâtî'l-İnşâ*, yay: Yusûf et-Tavîl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, V, 122; es-Sellâvî, II, 159; Hakkî, 67. Bazı kaynaklar Benu Gâniyye'nin Bicâye'ye girişinin tarihini 6 Şaban 580/13 Teşrin-i Sâni 1187 olarak belirtmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Ebu'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Ebî Zer', el-Enfüsü'l-Mutrib bi Ravdi Kırtâsi fî Ahbâri Mulûki'l-Mağrib ve Târîhu Medîneti Fâs, Dâru'l-Mansûr li't-Taba'ati ve'l-Ver-râk, Rabat, 1972, s. 268-269; el-Himyerî, 82; İnân, II, 149; Şarl Andrey Julian, *Târîhu İfrikiyye eş-Şimâliyye*, Arapça çev: Muhammed Mezâlî ve Beşîr b. Sellâme, İkinci Baskı, Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, Tûnus 1983, II, 149; el-Abbâdî ve Sâlim, II. cilt, II. kısım, 271.

tayin ederek Milyâne⁴⁶ şehrine hareket etti. Son olarak burayı da alarak Bedr b. Âişe'yi vali tayin etti, buradan Benî Hammad Kalesi'ne,⁴⁷ ardından Kosantîne'ye⁴⁸ hareket etti ancak burayı alamadı çünkü o burayı kuşattığında buradaki halk şehirlerini savundu ve onun adamlarından çok kişiyi öldürdü.⁴⁹ Halife Yakup Mansur bu durumdan haberdar olunca ve özellikle Benî Gâniyye'nin Trablusgarb'ta hâkim olan Karakuş ve Benî Hilâl Araplarıyla ittifak kurduğunu duyunca durumun ciddiyetini anladı. Hemen kardeşi Seyyid Ebu'l-Hasan b. Yakup b. Ebî Hafs b. Abdulmu'min komutasında 20.000 kişilik büyük bir süvari birliğini karadan bölgeye gönderdi. Bunun yanında Ahmed es-Sıkillî komutasındaki donanmayı da bölgeye sevk etti. Ebu'l-Hasan askerleriyle Tlemsan üzerinden Milyâne'ye yöneldi. Milyâne halkı büyük bir ordunun şehirlerine doğru geldiğini haber alınca, şehirlerinin yakılıp yıkılarak harap olmaması, kadın, erkek ve çocuklarının zarar görmemesi ve kanlarının heder olmaması için Benî Gâniyye yönetimine karşı isyan etti ve vali İbn Âişe'yi tutukladı. Aynı dönemde Muvahhidler donanması da Cezâyir şehrine ulaştı. Ordu şehri kuşatıp valisi Yahyâ b. Talha'yı yakalayıp İbn Âişe ile birlikte Şilf'e⁵⁰ göndermişti ve onları burada öldürdü. Ahmed es-Sıkillî komutasındaki donanma daha sonra Bicâye'ye hareket etti ve İbn Gâniyye ile yaptıkları deniz savaşından sonra şehre girdi Bu çarpışmada İbn Gâniyye'nin donanmasını yok etti (581/1185).⁵¹ Yahyâ b. Gâniyye o anda hâlâ Kosantîne'yi kuşatma altında

46 Milyâne, Mağrib'de Eşîr şehrine bağlı, Tunus ile el-Mesîle arasında, burası Şelf Nehri yakınlarında, eski bir Roma şehridir. Bkz. el-Hamevî, V, 196; el-Himyerî, 547.

47 Benî Hammad Kalesi: Mesîle ile arasında 12 mil (yaklaşık 19 km.) mesafe vardır. Bicâye'ye dört günlük uzaklıkta kıyıda biraz içeride, Kutâme Dağı'ndaki Acîse Dağı üzerinde kurulmuştur. Burası sağlamlık ve korunaklık açısından Antakya Kalesi'ne benzer. Bulukkîn b. Zîrî b. Menâd es-Sanhâcî lakaplı, Benî Hammad b. Yusuf'un krallık merkeziydi. O, bu kaleyi, 370/980 yılı civarında yaptırmıştı. Burası Mağribu'l-Evsat'taki Benî Hammad Devleti'nin başkentiydi. en-Nâsir b. Alennâs b. Hammâd (454-481/1062-1088) döneminde başkent, Benî Hammad Kalesi'nden Bicâye'ye nakledilmiştir. Başkentini buradan taşınmasından sonra Benî Hammad Kalesi, önemini yitirmiştir. Bkz. el-Hamevî, IV, 390; el-Himyerî, 466-470.

48 Kosantîne, Mîle ve Tîces arasında bulunan İfrîkiyye'nin meşhur şehirlerindedir. Bicâye'ye altı günlük mesafede, çok eski ve verimli toprakları olan büyük bir şehirdir. Aynı zamanda gayet korunaklıdır. Mağrib'te Rumlar tarafından kurulan, büyük bir dağda, sert kayalar üzerinde, etrafı gerdanlık gibi bir vadiyle çevrili olan bölgenin en güvenli şehridir. Bkz. El-Hamevî, IV, 349; el-Bağdâdî, Safiyyuddîn Abdulmu'min b. Abdülhakk (739/1338), *Merâsîdu'l-İtlâ' alâ Esmâi'l-Emkinetu ve'l-Bikâi ve hüve Muhtasaru li Mu'cemi'l-Buldân liyâkût*, yayınlayan: Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ma'rifeti li't-Tabâati ve'n-Neşr, Beyrut, 1954, III, 1092, 1093; el-Himyerî, 480.

49 İbn İzârî, *Târihu'l-Muvahhidîn*, 148; el-Himyerî, 568; İnân, Kısım: 2, 151.

50 Şilf, Milyane yakınlarındaki Mağrib'in meşhur nehirlerinden biridir. Bu nehir üzerinde çok eski dönemlerden kalan, içinde çok sayıda eski tarihî eser bulunan Şalk şehri bulunmaktadır ve Şelf nehri de adını şu anda harap durumda olan bu şehirden almıştır. Bkz. el-Hamevî, VII, 343.

51 İbn İzârî, *Târihu'l-Muvahhidîn*, 150; İbn Haldun, VI, 243; el-Himyerî, 568; İnân, Kısım: 2, 152; el-Abbâdî ve Sâlim, II, 273.

tutan kardeşi Ali b. İshak'ın yanına kaçtı. Kosantîneliler bütün imkânlarını kullanarak şehri korumaya çalışsalar da güçleri bitmek üzereydi. Muhasara altındaki halk artık şehri teslim etmeyi düşünürlerken Bicâye'nin yeniden Muvahhidlerin eline geçtiğini haber aldı. Bu durum onların muhasara altındaki şehirlerinin korunması için daha büyük bir gayretle direnç göstermelerine sebep oldu.⁵²

Ordusunun ve donanmasının dağıtıldığı, tabilerinin büyük bir kısmının öldürüldüğü haberleri İbn Gâniyye'ye ulaşınca Muvahhidlere yakalanma korkusuyla Kosantîne kuşatmasını kaldırarak kardeşi ve mağlup ordusuyla birlikte Bilâdu'l-Cerîd⁵³ üzerinden Sahrâ'ya kaçtı. Bu sırada Kafsa şehrinin kontrolünü ele geçirdi.⁵⁴ O, burada bir süre kalıp kaçıp dağılan askerlerini toparlamış, bölgedeki Benû Ribâh ve Ceşm Araplarını ordusunda katmış ve ordusuna katılan askerlerin ücretlerini ödemiştir. Etrafında yeniden çok sayıda asker toplayarak adamlarıyla doğrudan Tunus yakınlarındaki çok sayıda kasabası olan Cezire'ye geçti. Buraya karşı saldırıya geçerek kuşatma altına aldı. Bölge halkı kendileri için eman verilmesini isteyince o da halka eman verdi. Ancak askerleri Cezîre'ye girince verilen emani hiçe sayarak, halkın mallarını ve mahsullerini yağmaladı,, halkı esir aldı.⁵⁵

III.

Yakup Mansur, İbn Gâniyye'nin kardeşleri ve müttefikleriyle Kafsa şehrini aldığı haberini alınca hemen Muvahhidlerden 20.000 kişilik bir süvari birliğini buraya sevk etti. Bu birlik Tunus'a varınca, kardeşinin oğlu Yakup b. Ebî Hafs b. Abdulmu'min ile birlikte 6.000 kişilik bir savaşçı süvari birliğini Kafsa'ya gönderdi. Bu birlik Ali b. İshak b. Gâniyye ve Türk⁵⁶ müttefikleri ile savaşmak için Kafsa'ya hareket ettiler. İbn Gâniyye onları Kafsa yakınlarındaki Vet'etu Ömer denilen yerde karşıladı.⁵⁷ Muvahhidler burada mağlup oldu ve Muvahhidler ordusunun önemli bir kısmı bura-

52 İbn Haldun, VI, 243; İnân, Kısım: 2, 152, 153.

53 Bilâdu'l-Cerîd: Tüzer, Kafsa, Nafta, Hâme ve civardaki şehirleri kapsayan bölgedir. İçindeki hurmaların bolluğu sebebiyle bu şekilde isimlendirilmiştir. Bu bölge hurma, zeytin ve çeşitli meyvelerin yetiştiği verimli bir alandır. Sahrâ tarafındaki en son İfrikiyye bölgesidir. Çok sayıda nehir ve pınarları vardır. Sahil tarafındaki ilk şehri Kabes'tir. Daha fazla bilgi için Bkz, Müellif Meçhul, VI. hicrî asır, *Kitâbu'l-İstibsâr fî Acâibi'l-Em-sâr*, yay: Sad Zağlûl Abdulhamid, Matba'atu Hâdirati'l-İskenderiyye, İskenderiyye, 1958, 150; el-Merrâkuşî, 300; el-Himyerî, 82.

54 Tîcânî, 136; el-Himyerî, 568; İnân, Kısım: 2, 152-153.

55 İbnu'l-Esîr, XI, 520; İbn İzârî, *Târihu'l-Muvahhidîn*, 153; İnân, Kısım: II, 152, 153.

56 İbnu'l-Esîr, XI, 521; İbn İzârî, *Târihu'l-Muvahhidîn*, 153; ez-Zerkeşî, 16; es-Selâvî, II, 160, 161.

57 İbn İzârî, *Târihu'l-Muvahhidîn*, 159, 160; et-Tîcânî, 136, 162; el-Himyerî, 568; İnân, Kısım: 2, 161.

da yok oldu.⁵⁸ Muvahhidler ordusunun mağlubiyet haberi halife Yakup Mansur'a ulaşınca Benî Gâniyye tehlikesine son vermek ve askerlerinin intikamını almak için bizzat kendisi savaşmaya karar verdi. Kabes yakınlarındaki Hammetu Mutmâte⁵⁹ yakınlarında İbn Gâniye ile karşı karşıya geldi. İki ordu arasında şiddetli bir savaş meydana geldi. Bu kanlı savaşta İbn Gâniyye ve müttetikleri büyük bir mağlubiyet yaşadı ve neredeyse askerlerinin tamamını kaybetti. Yahyâ canını zor kurtararak sığınakları olan Sahrâ'ya kaçtı (Şaban, 573/Eylül 1187).⁶⁰ Halife Yakup Mansur, İbn Gâniyye'nin müttetiki olan Karakuş'un elindeki Kabes'i bir müddet kuşattıktan sonra şehre girdi. Karakuş'un ailesini, akrabalarını ve adamlarını Merrakeş'e gönderdi. Ebû Bekir b. Mucber bu zafer ile ilgili şu beyitleri söylemiştir:

'Lisam' ile örtülü yüzlerde / ölüm korkusu belirdi.

Oğuzların okları da işe yaramadı / Çünkü oklar kaderin önüne geçemedi.

Sabah erkenden kahramanca atlarına binenler / Akşamleyin ölmüş halde toprağa düştü⁶¹

İbn Mucber'in Dîvânü'l-Cevârî'deki bu beyitleriyle birlikte Ebu'l-Abbas el-Cerâvî de Halife el-Mansûr'un İbn Gâniyye'ye karşı kazandığı bu zaferle ilgili şu beyitleri söylemiştir:

"Bedbaht İbn İshak hak ettiğini gördü, / Her şeyin, onun yükselmesinin de bir sınırı var

O halde nasıl dünya ya da ahiretten nasibi olur, / Doğru yoldan kovulan aldatılmış birinin

Hidayet nuru önünde olduğu halde onu görmedi / Yardım ve desteğin kendine fayda etmediği adam gibi.⁶²

58 el-Merrakuşî, 348; el-Himyerî, 200, 201; İnân, Kısım: II, 161; Ahmed Muhtar el-Abbâdî, *Dirâsâtu fi Târihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Neşru Muhammed Ahmed Besyûtî, İskenderiyye, 1968, 360; es-Sâmîrî, ve diğerleri, 305.

59 Hammetu Matmâta, İfrikiyye'de Kosantîne'ye bağlı, Kabes yakınlarında Bilâdu Cerîd kasabalarından eski bir şehirdir. Şehrin tatlı içme suları, bol miktarda hurmalıkları vardı. Burada büyük, meşhur bir kaplıca olduğu için buraya bu ad (Hamme) verilmişti. Halife Yakup Mansur, Mayûrka Emirini (İbn Gâniyye'yi) burada mağlup etmiş ve adeta Benu Gâniyye'nin kökünü kazımıştır. Buranın halkı Matmâta olarak bilinen bir Berberî topluluktur. Bkz. Müellifi meçhul, *el-İstibsâr*, 150; el-Hamevî, II, 185; el-Bağdâdî, İbn Abdulhak, I, 427; el-Himyerî, 80.

60 İbnu'l-Esîr, XI, 196; el-Merrakuşî, 348; İbn İzârî, *Târihu'l-Muvahhidîn*, 162, 164; et-Tîcânî, 162; İbn Haldun, VI, 256; el-Himyerî, 200, 201, 414, 415; el-Abbâdî ve diğerleri, II, Kısım: 2, 274.

61 Tîcânî, 137; el-Himyerî, 201, 414, 415; İnân, Kısım: 2, 165.

62 İbn İzârî, *Târihu'l-Muvahhidîn*, 165; et-Tîcânî, 137; el-Himyerî, 201; Muhammed b. Tâvî, *el-Vâfi bi'l-Edebi'l-Arabî fi'l-Mağribi'l-Aksâ*, Dâru'Sekâfeti li'n-Neşri ve't-Tevzî', Dârulbeydâ, 1988, I, 136.

Halife daha sonra, bölgedeki İbn Gâniye ve onun destekçilerini tamamen temizlemek için Kabes'ten Cerîd'e hareket etti. Cerid bölgesindeki en önemli yer buranın merkezi konumunda bulunan başkent Tûzer'di. Buradaki halk, Mayûrkalılara (Benî Gâniyye'ye) karşı ayaklandı, onların bir kısmını öldürdümüş, bir kısmını da esir alarak kökünü kazımaya çalıştı. mışlar, Kurtulanlar da Tûzer'den Sahrâ'ya⁶³ kaçmışlardı. Bundan dolayı Halife Yakup Kafa şehrine yöneldi. Burayı üç ay kadar kuşatma altında tuttu. Bu sırada onları iyice sıkıştırmak amacıyla ağaçlarını kesmeye başladı. Bunun üzerine kuşatma altındaki Oğuz Türkleri ona haber göndererek kendileri ve şehir halkı için eman istediler. Halife onların bu isteğini kabul etti. Oğuzlar sağ salim şehirden çıktılar. Halife kahramanlıkları ve yiğit bir şekilde savaşmalarından dolayı onları Endülüs sınır şehirlerine gönderdi. Halife savaş yapmaksızın Kafa'ya girdi ve buradaki Murabıtlardan ve Ali b. Gâniyye'nin adamlarından olanları öldürdü ve daha sonra herhangi bir ayaklanma durumunda kolayca şehri ele geçirebilmek amacıyla şehir surlarını⁶⁴ yıktırdı. Muvahhidlerin bu zaferini anlatmak için İbn Mücber şöyle bir kaside okumuştur:

“Kafa (da hükmeden Yahya) suçluluğundan dolayı kaçtı / Ancak hilm sahibi kimseler affederler

Allah'ın emri geldiğinde surları kendisini kurtaramaz, / O zaman yanında ne yakınları, ne de merhaba diyeni kalır”⁶⁵

Kafa işini bitiren Halife Yakup el-Mansûr, İfrikiyye üzerinden Merrakeş'e hareket etti. O, İbn Gâniyye belasından bir süreliğine kurtulmuş olarak 584/1118'te⁶⁶ Merrakeş'e ulaştı.

Yahyâ b. Ali b. İshak ve Müttefiklerinin Muvahhidlere Meydan Okumaları

Ali b. İshak'ın ölümünden sonra adamları dağıldı (585/1189).⁶⁷ Onun Benî Gâniyye ve müttefikleri tarafından emir seçilmesinden sonra Tûzer önlerinde okla yaralandıktan sonra öldüğü de söylenmektedir. Ondan sonra yiğitliğinden dolayı emir olarak Yahyâ b. İshak seçilmiştir. O, Sahrâ'ya çekilmiş, Halife Yakup Mansur'un İfikiyye'de işleri yoluna koyup Merrakeş'e dönmesine kadar burada Arablar arasında kalmıştır. Daha önce de

63 el-Himyerî, 200, 201; İnân, Kısım: 2, 164.

64 el-Merrâkuşî, 349; İbn İzârî, *Târîhu'l-Muvahhidîn*, 165; et-Ticânî, 103, 136, 139; İbn Haldun, VI, 244; el-Himyerî, 568; es-Selâvî, II, 160, 161; Mu'nis, II, 118; İnân, Kısım: 2, 161, 164; es-Sallabî, 128.

65 el-Himyerî, 568.

66 İbnu'l-Esir, XI, 522; İbn Hallikân, VII, 4; İbn Ebî Zer, *Enîsu'l-Mutrib*, 208; es-Selâvî, II, 161.

67 el-Himyerî, 144, 568; Onun 584/1188'de öldüğü rivayet edilmiştir. Bkz. İbn Haldun, VI, 193.

işaret ettiğimiz gibi Yahyâ b. Gâniyye beraber hareket ettiği gruplarla birlikte hazırlıklar yaparak İfrikiyye'de Muvahhidler hâkimiyetini ortadan kaldırmak için yeniden harekete geçmiştir. Bu hareketinde daha önce kardeşinin yaptığı gibi bölgedeki Arap, Türk ve diğer muhalif unsurlarla ittifak kurmuştur. Bununla birlikte, kardeşi ve Oğuzların lideri Karakuş arasında daha önceki ittifakı yenilemişse de bu ittifak uzun vadeli olmamıştır. Kısa süre sonra Karakuş, Tunus'a giderek buradaki Muvahhidlerin son valisi Seyyid Ebu Zeyd'e son derece saygı ve ihtiram içerisinde görüşerek Muvahhidlere katılmıştır. O, bir süre burada valinin himayesinde kalmıştır (586/1190).⁶⁸ Onun bu şekilde ani bir kararla Muvahhidlerin emrine girmesi, belki aynı yıl⁶⁹ Selahaddin Eyyûbî'nin Muvahhidlerden yardım talebi için Usame b. Munkız başkanlığında halife Yakup Mansur'a gönderdiği heyetin işini kolaylaştırmak içindi. Zaten Karakuş Selahuddîn Eyyûbî'nin kardeşinin kölesiydi. Selahaddin ve Halife Yakup Mansûr arasında ittifak kurulamayınca Karakuş'un Tunus'a varmasından kısa süre sonra buradan kaçarak yeniden Muvahhidlere karşı mücadeleye başlaması bu görüşümüzü desteklemektedir. Karakuş, tekrar Kabes'e girmeyi başarmış, kendisinin Muvahhidlerin hâkimiyetinden çıktığını ilan etmiş⁷⁰ ve buradaki bazı kişileri öldürmüştür. O, daha sonra yine daha önce Muvahhidlerin eline geçmiş olan Trablusgarb'a geçmiş, burayı da ele geçirmiştir. Daha sonra, önceki müttefiki Yahyâ b. Gâniyye'nin yönetim merkezi olan Bilâd-ı Cerîd'e hâkim olmuştur. O, bu dönemde Yahyâ b. Gâniyye ile Trablusgarp yakınlarında yaptığı bir savaşta ağır bir mağlubiyet yaşamış ve dağlık bölgeye kaçmıştır. Yahya bu zaferden sonra Trablusgarp'ı denizden kuşatarak Karakuş'un buradaki temsilcisi Yakut'u tutuklamıştır. Yakut, -ilerde anlatacağımız üzere- Muvahhidlerin Mayurka'yı alıp (599/1202) kendisini kurtarmasına kadar tutuklu kalmıştır. Yakut, Muvahhidler tarafından kurtarıldıktan sonra Merakes'e gönderilmiştir. Yahyâ b. Gâniyye, Muvahhidlere karşı mücadelesini sürdürebilmek için amcasının oğlu Taşfîn b. Gâzî'yi temsilcisi olarak Trablus'a tayin ederek buradan ayrılmıştır. Ancak kısa süre sonra Trablusgarp halkı Mayûrkalıları (İbn Gâniyye) karşı ayaklanıp yeniden Muvahhidlere bağlılıklarını bildirmişlerdir.⁷¹

İbn Gâniyye, daha sonra yine Karakuş'un atadığı vali tarafından yönetilen Kabes'e hareket etmiştir. Buradaki vali daha önce Karakuş'un mağlubiyetinden sonra şehirden ayrılmıştı. Onun ayrılmasından sonra da buraya Muvahhidler adına kendisine İbn Ömer Tefrâkîn denilen Tunus valisi

68 İbn İzzârî, Târihu'l-Muvahhidîn, 168, 169; et-Ticânî, 104; İbn Haldun, VI, 193; İnân, Kısım: 2, 194.

69 İnân, Kısım: 2, 194, 195; Julien, II, 162.

70 Ticânî, 104; İbn Haldun, VI, 193; İnân, Kısım: 2, 195.

71 Ticânî, 244, 245; İnân, Kısım: 2, 195.

Şeyh Ebû Saîd b. Ebî Hafs hâkim olmuştu. İbn Gâniyye ordusuyla buraya karşı hücumla geçti. Şehir halkına mektup yazarak kendisine bağlanmaları konusunda uyardı. Onlara, kendisine katılmaları konusunda üç gün mühlet verdi. Sürenin dolmasına rağmen şehir halkı teslim olmayınca da sıkı bir kuşatma başlatıldı. Sonunda vali İbn Tefrâkîn'in deniz yoluyla buradan ayrılması ve kendisine 60.000 dinar ödeme yapılması şartlarıyla şehir İbn Gâniyye'ye teslim olmuş ve burada Abbasîler adına hutbe okutulmaya başlanmıştır.⁷²Yahyâ b. Gâniyye'nin kardeşi Ali, Mayûrka Adası'na dönünce burada yönetimine karşı bir başkaldırı olduğunu ve ada yönetiminin Muvahhidlere geçtiğini görmüştür. Kendisinin yokluğunda kardeşi Ebû Abdullah Muhammed b. İshak⁷³ Muvahhidlerin Ali b. İshak b. Gâniyye'ye elçi olarak gönderildiğinde tutuklanan Ali Rebertir ile ittifak kurarak burada Muvahhidler adına hutbe okutmaya başlamıştır. Tutuklu olduğu dönemde Rebertir, esaretten kurtulabilmek için sürekli fırsat kollamaktaydı. Bu fırsatı tutuklu olduğu yerdeki kendi milletinden olan Hıristiyan korumalar ve paralı askerlerle bağlantı kurarak yakalamıştır. Bu askerler kendi ülkelerine dönüş imkânı bulamadıklarından, Rebertir onlara eğer kendisini esaretten kurtarırlarsa ülkelerine dönüş imkânı sağlayacağını vadetmiştir. Rebertir'in aslının Hıristiyan olması bu anlaşmayı daha kolay hale getirmiş olmalıdır. Rebertir aynı zamanda daha önce Muvahhidlerle anlaşığı için azledilen Muhammed b. İshak ile de ittifak kurmuştur. Aynı zamanda yukarıda belirtildiği gibi, Talha b. İshak b. Gâniyye'nin emirlikten alınması ve yeniden kardeşi Muhammed b. İshak'ın işbaşına geçirilerek Muvahhidler adına burayı yönetmesi için⁷⁴ bir komplo düzenlenmiştir. Abdullah Mayûrka'ya dönünce, babasının adamlarından olan ve Mayûrka adasında şehir dışındaki bir kalede isyancılara karşı direnip onlara boyun eğmeyen bir komutan ile yanında bulunan askeri birlikle birleşmiştir. Bu topluluk Abdullah'ı karşılamış ve ona biat etmiş, onun etrafında kenetlenmiştir. Buradaki köylüler ve çobanlar da ona katılmıştır. Sonuçta adamlarıyla birlikte kendisine karşı isyan etmiş olan kardeşinin üzerine gitmiştir. Kimse onun karşısına çıkmamış, kendisine şehrin kapıları açılmış, kolaylıkla şehre girmişler ve hâkimiyetlerini yeniden ilan etmişlerdir. O, kardeşi Muhammed'i Endülüs'e sürgün etmiştir. Muhammed, Muvahhidler yanında sevilen, çok değer verilen saygın biri olmuş, Endülüs'teki Dâniye şehrine vali olarak atanmış ve ölünceye kadar da bu görevini devam ettirmiştir. Abdullah da Mayûrka adasında babası döneminde olduğu gibi bağımsız olarak yönetimini devam ettirmiş, Mu-

72 Ticânî, 105, 108; İnân, Kısım: 2, 251, 252.

73 Merrakuşî, 351; İbn İzârî, *Târihu'l-Muvahhidîn*, 155, 156; İbn Haldun, VI, 194.

74 İbn İzârî, *Târihu'l-Muvahhidîn*, 156, 157, 215; İnân, Kısım: 2, 156; el-Abbâdî, 360; el-Abbâdî ve diğerleri, II, Kısım: 2, 274, 275.

vahhidlerle mücadelesine devam etmiş, 599/1202'de Muvahhidlerin bölgeye girişine kadar babasının yolundan gitmeye devam etmiştir.⁷⁵

IV

Halife Nâsır Lidinillah (1199-1213) Döneminde

Benî Gâniye-Muvahhidler Hesaplaşması

Halife Yakup Mansûr'un vefatından (595/1199) sonra oğlu⁷⁶ Ebû Abdullah Muhammed'e (595-610/1199-1213) en-Nâsır Lidinillah lakabıyla biat edilmiştir. Muhammed, Ebû Muhammed b. eş-Şeyh⁷⁷ Ebî Hafs'ı önce kendisine vezir tayin etmiş, daha sonra da Bicâye valiliğine atamıştır.

Muhammed biat almasından itibaren tekrar başlayan Benî Gâniye ayaklanmasıyla meşgul olmak zorunda kalmış, İfrikiyye'de Benî Gâniye'nin yeniden harekete geçtiği haberini almıştır (596/1200). İfrikiyye'de Benî Gâniye hareketini, kardeşi Ali'nin vefatından sonra yerine geçen Yahyâ b. İshak yürütmüştür. O, Tunus, Mehdiyye ve Cerîd bölgesini ele geçirmiş ve burada daha önce bağlı oldukları Murabıtların geleneğine uyarak Abbasîler adına hutbe okutmaya başlamıştır. Yahyâ, Murabıtların kalıntılarını yeniden toparlayıp birleştirmeye ve elde ettiği güçle Muvahhidlerin köklerini kazımaya⁷⁸ çalışmıştır. O, 596/1200'de Yâbise adasını Muvahhidlerden geri almak için harekete geçmiş, ancak bu konuda başarılı olamamıştır.⁷⁹

Mayûrka Adalarında hâkim olan Ali b. Gâniye'nin ölümünden sonra iş başına kardeşi Yahyâ geçmiştir. Daha önce belirtildiği gibi, İfrikiyye valisi Seyyid Ebû Zeyd, Yahyâ b. Gâniye ile barışın sağlanabileceğine gerçekten inanmıştı. Bu sebeple aradaki düşmanca tavırları sonlandırmak istemişti. Ayrıca o, Muvahhidlerle mücadelesinde defalarca mağlup olmuştu. Bütün bunlardan sonra bile o, Benî Gâniye ile yeni temiz bir sayfa açabileceğine inanıyordu. İşte tam böyle düşündüğü bir anda Yahyâ b. Gâniye aniden Tunus'un batısında bulunan Bâce'ye (Baja) saldırmış, burayı zorla ele geçirerek buradaki Muvahhidler'in yöneticisini öldürmüştür.⁸⁰

75 el-Merrakuşî, 353, 354; İbn İzârî, *Târihu'l-Muvahhidîn*, 215, 218; el-Himyerî, 568; İnân, Kısım; II, 158; el-Abbâdî ve diğerleri, II, Kısım: 2, 280.

76 Burada biat alan yeni halife için "oğlu" yerine sehven "kardeşi" denilmiştir (Çev.).

77 Muvahhidler Devleti'nde Devletin kurucu lideri İbn Tûmert'in en yakın arkadaşları olan ve daha sonra da ilk halifesi olan Abdulmu'min için *es-Seyyid*, ömür boyu onun veziri ve en önemli danışmanı ve yardımcısı olan Ebû Hafs Ömer el-Hintâtî ise *eş-Şeyh* olarak anılmıştır. *es-Seyyid* ve *eş-Şeyh*'in oğulları da devletin en önemli merkezlerinde vali ve komutanlıklar için görev almışlardır (Çev.).

78 el-Merrakuşî, 392, 354; İbn İzârî, *Târihu'l-Muvahhidîn*, 218, 219; İbn Haldun, VI, 346; Julien, II, 150.

79 İbn İzârî, *Târihu'l-Muvahhidîn*, 216; el-Abbâdî ve diğerleri, II, Kısım: 2, 280; *es-Sallâbî*, 150, 151.

80 et-Ticânî, 354; İnân, Kısım: 2, 254, 257.

Muvahhidlerin yeni halifesi Muhammed ilk iş olarak Bâce'yi işgal etmiş olan Benî Gâniyye'yi buradan çıkarmak ve bu saldırıya son vermek için, bir ordu göndermiştir. Bu ordunun başına da Ebu'l-Hasan Ali b. İmrân b. Abdulmu'min'i tayin etmiştir. Ebu'l-Hasan Benî Gâniyye ordusuyla Bicâye ile Kosantîne arasında, fakat Kosantîne'ye daha yakın olan bir mevkiye karşılaşmıştır. Muvahhidler ordusu mağlup olmuş ve son derece kötü bir şekilde⁸¹ Bicâye'ye çekilmiştir. Bunun üzerine halife Nâsır, sınır boylarının Benî Gâniyye'den⁸² korunması ve onların saldırılarına bir set çekilmesi için Ebû Zeyd b. Ebî Hafs komutasında yeni bir Muvahhidler ordusunu Tunus'a göndermiştir. Bu ordusunun ardından hemen vezir Ebû Zeyd Abdurrahman b. Musâ komutasında Benî Gâniyye ile savaşı için ikinci bir ordu hazırlamıştır. Bu ordu da hızla Kosantîne'nin batısına gelmiştir. Daha sonra Halife en-Nâsır Ebû Zeyd b. Abdurrahman b. Abdulmu'min'i aynı amaçla Bicâye valiliğine atamıştır. Nâsır 597/1201'de İbn Tûmert'in ve babasının kabrini ziyaret için Tinmell'e⁸³ gitmiştir. Tinmell ziyareti Muvahhidler tarafından zor ve sıkıntılı zamanlarda kendilerine şans getireceğine inanarak yapageldikleri bir gelenektir. O da bu geleneğe uyarak Tinmell'e gitmiş ve tekrar Merrakeş'e dönmüştür.⁸⁴

Kaynaklardaki anlatımlara göre Mağrib'te 597-599/1201-1203 arasında tam bir sükûnet dönemi yaşandığı anlaşılmaktadır. 599/1202'te Yahyâ b. Gâniyye Tunus'a karşı harekete geçmiş ve şehri kuşatmıştır. O zaman burada vali olarak Muvahhidlerden Ebâ Zeyd Yahyâ b. Hafs bulunmaktaydı. O, kuşatmaya karşı dört ay dayanabildi. Sonra İbn Gâniyye şehri zorla ele geçirdi (7 Rebîulevvel 600/15 Kasım 1203). Vali Ebû Zeyd ve oğluyla⁸⁵ birlikte Muvahhidlerden olanlar tutuklandı. Tunus, Kayravan ve çevredeki diğer yerleşim yerleri onun kontrolüne girdi.

İşgal haberi Halife en-Nâsır'a Merrakeş'teyken ulaştı. Bu habere çok üzülen halife Muvahhidlerin ileri gelenlerini toplayarak İfrikiyye konusunu istişare etti. Mecliste bulunanlar ona Benî Gâniyye ile anlaşma yoluna gitmeyi önerdiler, ancak eş-Şeyh Ebû Muhammed Abdulvâhid b. Ebî Hafs ise, Benî Gâniyye'nin üstüne gitmeyi ve işgal edilen topraklarını savunmak gerektiğini belirtti ve onun görüşü kabul edildi. Halife en-Nâsır, Mu-

81 el-Merrakuşî, 392, 395; İbn Haldun, VI, 346; İnân, Kısım: 2, 255.

82 et-Ticânî, 154.

83 Tinmell, Mağrib'te dağlık bir bölgede (Atlaslarda) Berberilerin yaşadığı ve tarım alanlarının bulunduğu bir yer. Burası Muhammed b. Tûmert'in mehdî olarak biat alarak Muvahhidler Devleti'ni kurduğu ve Abdulmu'min'in başlangıçta yönetim merkezi olarak kullandığı yerdir. İbn Tûmert burada ölmüş ve yine burası halife Abdulmu'min tarafından çok korunaklı bir hale getirilmişti. Bkz. Müellifi meçhul, *el-İstibsâr*, 208; İbn Abdülhakk el-Bağdâdî, I, 288.

84 el-Merrakuşî, 394; İnân, Kısım: 2, 159.

85 et-Ticânî, 106,110, 355; İbn Haldun, VI, 195; es-Selâvî, II, 214, 215.

vahhidlerin İfrikiyye'deki nüfuzunun devam edebilmesi için, Benî Gâniyye'nin Endülüs ve Blear Adalarından aldıkları desteğin kesilmesi gerektiği kararına vardı. Benî Gâniyye, İfrikiyye'de savaşmak için ihtiyacı olan mal ve silah desteğini bu adalardaki gücünden elde etmekteydi.⁸⁶ En-Nâsır Mayûrka Adalarına karşı denizden büyük bir hamle için harekete geçti. O, donanma komutanlığına amcası Ebu'l-A'lâ İdrîs b. Yusuf b. Abdulmu'min'i, ordu komutanlığına da Muvahhidlerin ileri gelenlerinden Ebû Saîd Osman b. Hafs'ı görevlendirdi. Muvahhidler güçleri Yâbise Adası üzerinden Benî Gâniyye'nin merkezi olan Mayûrka Adasına yöneldi. Muvahhidler bölgeye yakın bir yerde karargâh kurarak burada savaş için planlama yaptı. Abdullah b. Gâniyye Muvahhidlerin karşısına çıktı. İki ordu Batı Endülüs'te Dâniye limanı civarında savaştı. Bu savaşta Abdullah b. Gâniyye öldürüldü ve ordusu mağlup edildi. Benî Gâniyye'nin elindeki Cuzûru's-Şarkıyye, bir daha Benî Gâniyye'nin eline geçmemek üzere Muvahhidler tarafından alındı (600/1203). Bu mağlubiyetle Benî Gâniyye'nin Endülüs'teki Doğu Adalarındaki izleri tamamen silindi⁸⁷ Bu adalar, 637/1240'ta Barselona ve Aragon Kralı I. Jaime (610-675/1213-1276) tarafından alınana kadar Muvahhidlerin elinde kaldı.⁸⁸

Muvahhidler Doğu Adalarında hâkim olduktan ve Benî Gâniyye'yi kendi ülkeleri ve Endülüs'teki yönetim merkezlerinden attıktan sonra geriye kalan şey, onları İfrikiyye'den de çıkarıp bölgeyi Benî Gâniyye ve diğer unsurlardan temizlemekle Endülüs ve Mağrib'te yeniden tam olarak hâkimiyet kurmaktır. Halife en-Nâsır, ordusu ve donanmasıyla Benî Gâniyye üzerine harekete geçmiştir (601/1204).⁸⁹ Muvahhidler donanması Yahyâ b. Ebî Bekir el-Hezrecî komutasında hareket etmekteydi. Muvahhidler ordusunun geldiğini haber alan Benî Gâniyye, ailesini ve eşyalarını akrabalarından Ali b. Gâniyye ile Mehdiyye'ye göndermiştir. Bu kişiyi aynı zamanda Mehdiyye valisi olarak atamıştır.⁹⁰

Belki de İbn Gâniyye'nin ailesini güvenlikleri için Mehdiyye'ye göndermesi, Muvahhidlere karşı koyacak durumda olmadığını ve onlara mağlup olacağını kabul ettiğinden ve özellikle Endülüs'teki merkezinin kendisinden ümit kesmiş olmasından kaynaklanmıştır. En-Nâsır İfrikiyye'ye yaklaşınca

86 el-Merrakuşî, 394; İnân, Kısım: 2, 257; el-Abbâdî ve diğerleri, Kısım: 2, II, 280; Julien, II, 152; es-Sâmurâî, ve diğerleri, 307.

87 İbn Hallikan, V, 19; İbn İzârî, Târihu'l-Muvahhidîn, 216; el-Himyerî, 567, 568; İnân, Kısım: 2, 259, 260; Eşbâh, 355, 356; Mu'nis, II, 121; el-Abbâdî ve diğerleri, II, Kısım: 2, 281, 282.

88 el-Himyerî, 568; Hakkî, 73; el-Abbâdî, 373.

89 el-Merrakuşî, 397; et-Ticânî, 356, 360; el-Himyerî, 125; İnân, Kısım: II, 263; es-Sallâbî, 152.

90 Ali b. el-Fânî, el-Kâfî b. Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Gâniyye olarak bilinir. Bkz. İbn Haldun, VI, 195. et-Ticânî ise onu Ali b. el-Gâzî olarak anar, Bkz. Rihletu et-Ticânî, 356.

İbn Gâniyye, Tunus'tan çıkıp Kayravan'a, oradan da Kafsa'ya geçmiştir. Burada çok sayıda askerleri olan Araplarla ittifak kurmuştur. Bunu sağlamak için onlara bol bol mal dağıtmış ve galip gelirse kendilerine geniş ikta'lar vereceğine dair vaadlerde bulunmuştur. Daha sonra Matmâta bölgesine geçerek burada da olabildiğince çok asker tedarik etmeye çalışmış ve askerleriyle Benî Decr Dağına yerleşmiş ve burayı tahkim etmiştir. Bu arada en-Nâsır da Tunus'a ulaşmış, burada askerleriyle karargâh kurmuştur. Muvahhidler, burada Benî Gâniyye'den bulduğu herkesi öldürüp, İbn Gâniyye ile savaşmak için Kafsa'ya, oradan da Kabes'e geçmişlerdir. En-Nâsır Kabes'i alıp, adamlarından birini buraya bir vali tayin etmiş ve Mehdiyye'ye hareket etmiştir. O, Mehdiyye yakınlarında kamp kurmuş, şehri karadan ve denizden kuşatma altına almıştır. Bu arada bir askeri birliği de eş-Şeyh Ebû Muhammed Abdulvâhid komutasında Yahyâ b. Gâniyye ile savaşması için İfrikiyye'ye göndermiştir. Abdulvâhid, Kabes'e bağlı Tâcûre yakınlarında Yahyâ b. Ganiyye'yi mağlup etmiş ve buraya hâkim olmuştur (602/1205). İbn Gâniyye'nin askerlerinden büyük bir kısmını öldürmüş ya da esir almıştır. Kardeşi Cebbare b. İshak öldürülmüş, daha önce değindiğimiz⁹¹ Tunus'ta oğluyla birlikte 600/1203'te tutuklanmış olan Ebâ Zeyd kurtarılmıştır.⁹² Yahyâ, yanındaki adamlarından küçük bir birlikle Sahrâ'ya kaçmıştır.⁹³ Ahmed b. Halid bu zaferi övmek için şu beytleri söylemiştir:

"Mülk ve dinin bağlarını güçlendiren fetihler, / Sizden beklentimiz ise nihayetsiz bir ihsan."⁹⁴

Yine meşhur şairlerden Hammâdî el-Mâlikî de şu beytleri söylemiştir:

Yahya, Hakkın Önderi'nin geldiğini görür görmez, onun kendisine yetişmesiyle birlikte kaçıp gitti."⁹⁵

Nâsır, kendisine el-Hâc denilen, Muvahhidlerin ise el-Hâc el-Kâfir dedikleri Ali b. Gâniyye'nin koruduğu Mehdiyye'yi dört ay sonra alıncaya kadar kuşatmaya devam etmiştir.⁹⁶ Sonunda Ali b. Gâniyye adamlarıyla

91 Himyerî, 125; İnân, Kısım: II, 265.

92 Ticânî, 110,147, 356, 358; İbnu'l-Hatîb, II, 846, 1. dipnot; el-Himyerî, 125.

93 Ticânî, 357, 358; el-Himyerî, 125; İnân, Kısım: II, 265; Julien, II, 152.

94 İbnu'l-Hatîb, I, 311.

95 Ticânî, 357, 358; el-Himyerî, 125. Burada verilen beytten sonra ikinci bir beyt daha yer almaktadır. Ancak bu ikinci beyt ilk beyti anlam olarak tekrarlamakta, bir gramer kuralının söz oyunuyla anlatılmasıyla Yahya'nın kaçışı ifade edilmektedir. Bu beytte anlatılan ***"Asi (Yahya), tıpkı "iftira atıyor" (yefri) fiilinin başına lâmu'l-emr gelir gelmez sondaki ye harfinin düşerek yok olması gibi, (o zaman fiilin de "kaçıyor" anlamında (yefirru) şeklinde okunmaya uygun hâle dönüşmesi gibi) kaçıp yok olmuştur"*** şeklinde ifade edilebilir. Burada şairlerin anlamları konusunda yardımlarını esirgemeyen fakültemiz Arapça okutmanı Enes Abdullah'a ayrıca teşekkür ediyorum. (Çev.)

96 İbn İzârî, *Târihu'l-Muvahhidîn*, 223; İbn Ebî Zer', *ez-Zahîratu's-Seniyye fî Târihi'd-Devleti'l-Merîniyye*, Dâru'l-Mansûr li't-Tabâati ve'l-Verâka, Rabat, 1975, 40.

birlikte Mehdiyye'den çıkarak halife Nâsır ile görüşerek Muvahhidlere katılacağını bildirmiştir. Nâsır onu çok iyi karşılamış, ona hediyeler vermiş ve yanına almıştır. Ali, Endülüs'teki İkab Savaşı'nda (609/1212) şehit oluncaya kadar Muvahhidlerle birlikte olmuştur.⁹⁷

Yusuf Eşbah, Benî Gâniyye'nin Mağrib'teki varlıkları için korunaklı olmasından dolayı Mehdiyye'yi son sığınak olarak kabul ettiklerini ifade etmiştir. Ancak bu şehir, güvenlik açısından son derece iyi durumda olmasına ve Yahyâ b. Gâniyye'nin çok cesur bir komutan olmasına rağmen düşmüştür. Bu şehri kuşatmış olan Muvahhidler, başta mancınıklar olmak üzere her türlü kuşatma aletleriyle büyük bir kararlılıkla şehre yüklenip burayı ele geçirmişlerdir. En-Nâsır, şehir halkı için af çıkarmış ve Yahyâ b. Gâniyye'yi de bağışlamıştır (601/1204).⁹⁸

Muvahhidler halifelerinin affetme konusunda diğer hükümdarlardan çok farklı bir yere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü onlar düşmanlarına galip geldiklerinde, bu düşmanlar kendilerine isyan etmiş kişiler olsalar bile, ele geçirilen düşmanlarının kendilerinden eman dilemeleri durumunda affetme yoluna gittikleri görülmektedir. Bu konuda onların Karakuş et-Takî'yi defalarca, Sebte Kâdısı Kâdî İyâd'ı, Benî Hilâl Araplarını, Oğuz Türklerini, Muhammed b. Gâniyye Ali b. el-Fânî'yi ve benzer şekilde daha birçoklarını affetmeleri örnek olarak gösterilebilir. Ancak burada, Ali es-Sallâbî'nin, Yahyâ'nın teslim olmayarak savaş alanından kaçtığını ifade etmesine karşın,⁹⁹ en-Nâsır'ın Yahyâ b. Gâniyye'yi affettiğine dair bilgi veren tek eserin Yusuf Eşbah'ın eseri olduğunu belirtelim. Gerek affedilmesi gerekse kaçması durumunda, güneye doğru hareket edip Sahrâ'ya sığınmıştır. Halife en-Nâsır da Tunus'a dönerek buradaki işleri düzenlemeye, Mağrib'teki başkentine dönmeden önce İfrikiyye'de gördüğü duruma, bölgenin önemine uygun düşecek, Benî Gâniyye'nin tekrardan dönüp isyan çıkarmasına fırsat vermeyecek, buranın şartlarına göre güçlü bir yönetici belirlemeye çalışmıştır. Sonuçta İfrikiyye valiliği için, meşhur komutanlarından Ebû Muhammed Abdulvâhid b. Ebî Hafs'ı seçmiştir. Abdulvâhid, savaşlardaki ihlası, kendini davası için feda etmekten çekinmeyişi ve kahramanlığı ile öne çıkan bir komutandı.¹⁰⁰ O, İfrikiyye'de Arapların, Benî Gâniyye ve müttefiklerinin saldırılarına son vermesiyle de bu konudaki yeteneğini fiilen göstermiştir. İfrikiyye'de Benî Gâniyye ve Muvahhidler arasındaki gerçek anlamdaki son fiili mücadele-

97 Ticânî, 359; ez-Zerkeşî, 18; el-Himyerî, 126; İnân, Kısım: 2, 266.

98 Eşbah, *Târihu'l-Endelus fî Ahdi'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn*, 355.

99 Sallâbî, *A'lâmu Ehlu'l-İlm ve'd-Dîni bi Ahvâli Devleti'l-Muvahhidîn*, 152.

100 Merrakuşî, 397; İbn İzârî, *Târihu'l-Muvahhidîn*, 225, 227; et-Ticânî, 360; İbn Ebî Zer', *ez-Zahîratu's-Seniyye*, 40; İbnu'l-Hatîb, I, 311; ez-Zerkeşî, 19; el-Abbâdî ve Sâlim, II, Kısım: 2, 282.

nin Muvahhidlerin zafer kazandığı ez-Zâb¹⁰¹ bölgesindeki 604/1207'deki savaş olduğu kabul edilir. Yahyâ b. İshak b. Gâniyye'nin halife en-Nâsır'ın Mağrib'e dönüşünü fırsat bilerek saldırılara geçmesi üzerine, Abdulvâhid b. Ebî Hafs, onu ez-Zâb bölgesinde büyük bir hezimete uğratmıştır (3 Rebiulevvel 604/24 Ekim 1207).¹⁰²

Benî Gâniyye Ailesinin Sonu

Abdulvâhid Ebî Hafs, Yahyâ b. Gâniyye'nin ordusunun peşine düştü ve onları tamamen çöktürdü, birliklerini ve ittifaklarını darma dağın etti. İbn Gâniyye ile Arap ve Berberî müttefikleri, İfrikiyye'yi terk edip Mağribu'l-Evsat'a geçtiler ve burada Tlemsan'a saldırdılar. Abdulvâhid hızla peşlerine düştü, Nefûse Dağı'nda¹⁰³ onları tekrardan ezici bir şekilde mağlup etti. Bu savaş sonunda Benî Gâniyye'nin büyük miktardaki malları ve silahları Muvahhidlerin eline geçti. Yine içlerinde Benî Hilâl Araplarının lider takımından Muhammed b. Saûd Şeyh Benî Kurra, onun amcasının oğlu Şeyh Mağrâve ile Benî Riyah ve Benî Hilâl Araplarına liderlik yapan çok sayıda kişi öldürüldü (606/1209).¹⁰⁴ Bu savaşla Benî Gâniyye askeri güçleri bozgunculuk yapamayacak ve isyan çıkaramayacak kadar zayıflamıştır. Yahyâ b. Gâniyye bu savaştan da kurtularak ümitsiz bir şekilde Biskure'ye¹⁰⁵ girerek burayı işgal etmiştir. Abdulvahid hemen Yahyâ'nın peşinden, onun ile savaşması için oğlu Ebû Zeyd'i göndermiştir. Ebû Zeyd, İbn Gâniyye'yi burada sıkıştırınca buradan da kaçmıştır. Ebû Zeyd onun peşine düşmüş ve Tunus önlerinde karşılaşmışlardır (621/1224). Benî Gâniyye ve adamları burada da hezimete uğramıştır. Murabıtlardan onun destekçisi olan pek çok kişi öldürülmüş ve Muvahhidler bol miktarda ganimet ele geçirmişlerdir.¹⁰⁶

Benî Gâniyye, bütün bu mağlubiyetlerden sonra tekrar toparlanamamış, sıkıştırılan Yahyâ b. Gâniyye, Araplardan bir grup taraftarı ile yol kesmeye

101 ez-Zâb, İfrikiyye'de, Cerîd bölgesinde, Sahrâ'ya yakın bir yerde bulunan, havası sıcak, hurması ve akarsuyu bol, çok sayıda şehir ve kasabanın bulunduğu bir yerdir. Ez-Zâb ile Kayravan arası on merhaledir. Bkz. el-Himyerî, 281.

102 Zerkeşi, 18, 19; Himyerî, 135, 136; Mu'nis, II, 123; İnân, Kısım: 2, 273; es-Sallâbî, 152. Burada verilen kaynaklardan İnân, bu savaşın tarihini 30 Rebiulevvel 604/24 Ekim 1207 olarak ifade etmiştir. Müellif bu tarihi muhtemelen sehven 3 Rebiulevvel 604/3 Ekim 1207 olarak yazmıştır. Biz burada sehven yanlış yazıldığını düşündüğümüz tarih yerine, yazarın da dipnotta referans olarak gösterdiği İnân ve Mu'nis'in verdiği tarihi yazmış bulunuyoruz (Çev.).

103 Nefûse Dağı, Kafsa'ya altı günlük uzaklıktadır. Yüksek bir dağdır ve etrafı üç günlük mesafe kadardır. Bu dağ, üzüm, çok sayıda akarsu, yine bol bol ekin ekilebilen tarlası olan ve Dern Dağlarına birleştiği söylenen bir dağdır. Bkz. el-Himyerî, 578.

104 İbn Haldun, VI, 195; İnân, Kısım: 2, 275; Julien, II, 153.

105 Biskure, Mağrib'te Zâb ile Benî Hammâd Kalesi arasında bulunan bir kasabadır. Burası değerli hurmalıklar ve meyve ağaçlarıyla, çarşıları, hamamları olan ve kaya tuzu çıkarılan meşhur bir yerdir. Bkz. el-Hamevî, I, 422; İbn Abdülhakk el-Bağdâdî, I, 197; el-Himyerî, 113, 114.

106 İbn Haldun, VI, 195; ez-Zerkeşi, 20; el-Himyerî, 127; Julien, II, 153.

başlamıştır. Onlar, üzerine gidilince de kaçarak çöle sığınmışlardır. Bu durum Benî Gâniyye'nin son temsilcisi olan Yahyâ'nın ölümüne kadar devam etmiştir. Onun ölümünden sonra Benî Gâniyye ailesi de son bulmuştur. Bu aile, Murabıtların isyancı gücü olarak hayatlarının büyük bir kısmını -yaklaşık bir asır- Muvahhidlerle çetin mücadeleler ile geçirmiştir.¹⁰⁷

Benî Gâniyye, askeri gücünü önemli ölçüde Murabıtları oluşturan Mesûfe, Cudâle ve Tâcrâ gibi kabilelerden temin etmiştir. Bu kabilelerden Tâcrâ, Murabıtlar kabilelerinden Sanhâce'nin Sahrâ'daki küçük bir kolu olmakla birlikte, yerleşmiş olduğu mevki bakımından Sahrâ'nın merkezinde yer almaktaydı. Bu konumundan dolayı da sonuna kadar Benî Gâniyye'nin adamlarına sığınak olmuştur. Bugün de onların kalıntıları olarak kabul edilen Tâcrâ halkı, Tarıkî kelimesiyle (çoğulu Tevârik) anılır. Tevârikler aslen, yüzlerine mavi peçe takan, Sahrâ halkından Murabıtların devamı olan topluluktur.¹⁰⁸

Sonuç

Bu çalışmadan anlaşıldığı üzere, Benî Gâniyye ailesi doğu Cezâyir'de Murabıtlar adına yönetime gelmişler ve son olarak da Muvahhidlerin dördüncü halifesi Yakup el-Mansur döneminde buradaki hâkimiyetlerine son verilmiştir. Ancak ondan sonraki halife Muhammed Nâsır döneminde bölgede yeniden hâkimiyet kurup Muvahhidlere meydan okumuşlardır. Ancak bölgedeki Benî Hilâl Arapları ve Oğuz Türkleri gibi güçlerle ittifak kurmalarına rağmen defalarca mağlup olmuşlardır.

Benî Gâniyye, gerek Endülüs gerek Mağrib'te askerî ve siyasi bakımdan önemli bir rol oynamıştır. Askerî açıdan bakıldığında Benî Gâniyye, Muvahhidlere karşı defalarca savaşmıştır. Onlar, Murabıtlar adına yürütülen liderlik anlamında İfrikiyye'ye girip burayı işgal ederek Muvahhidlere karşı Endülüs ve Mağrib'te savaşan en tehlikeli gücü temsil etmişlerdir. İfrikiyye'nin işgali, Muvahhidlere karşı en tehlikeli hareket olmuştur. Eğer halife Mansûr süratle onların üzerine gitmeseydi, onlar Muvahhidler hâkimiyetine son verebilirlerdi. Ancak halife Mansur'un keskin zekâsı bu hareketi dağıtmış, Mağrib'ten çıkmalarını sağlamış ve birçok defa savaş yaparak elde ettiği galibiyetlerle burada yeniden Muvahhidlerin hâkim olmasını sağlamıştır.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu bir başka gerçek de, Mağrib'in güneyindeki Sahrâ bölgesi Benî Gâniyye'nin güvenli bir sığınağı olma özelliği taşımıştır. Onlar sıkıştıklarında ve Muvahhidler karşısında hezimete uğ-

107 Mu'nis, II, 124; Julien, II, 153.

108 Mu'nis, II, 124.

radıklarında yeniden toparlanmak ve hazırlık yapmak için sürekli olarak buraya sığınmışlardır.

Benî Gâniyye aynı zamanda Cüzuru'ş-Şarkiyye'deki (Blear Adaları) Murabıtların donanma gücüne de sahip olmuşlardı. Bu donanma gücü onların sahil şehirlerini kuşatmalarında önemli bir avantaj sağlamıştır. Bundan dolayı Halife Yakup el-Mansûr,¹⁰⁹ Benî Gâniyye'yi yok etmek için harekete geçmeden önce ileri gelenlerle istişare etmiş ve meclistekiler, onları yok etmek için çözümün donanma yoluyla asıl destek aldıkları Blear Adaları içinde bulunan Mayûrka Adasındaki güçlerini ortadan kaldırmaktan geçtiğini belirtmişlerdir. Muvahhidlerin Benî Gâniyye'yi Mağrib'ten tam olarak söküp atmaları da ancak onların Cüzuru'ş-Şarkiyye (Blear Adaları) hâkimiyetlerine son vermelerinden sonra gerçekleşmiştir. Bütün bunlardan sonra Benî Gâniyye yol keserek Muvahhidlere saldıran ve sonra da Sahrâ'ya kaçan bir oluşum haline dönüşmüştür.

Bu çalışmada ortaya konulan konulardan biri de, Ali b. İshak b. Gâniyye'nin emirliğe getirilmesinden sonra kendisine Murabıtlar'ın emirleri gibi "emîru'l-müslimîn" lakabının verilmesidir. Bu, onun gücünün bir göstergesi olmuş ve böylelikle Benî Gâniyye, Oğuz Türkleri, Benî Hilâl Arapları ve diğer bazı grupların kendilerine katılmalarını sağlamışlardır.

Bütün bunlardan Benî Gâniyye'nin büyük bir askerî kuvvet ve organizasyon kabiliyeti ve aynı zamanda siyasî koordinasyon yeteneğine sahip olduğu görülmektedir. Eğer böyle olmasaydı, oluşturdukları güçlü askerî yapıyla İfrikiyye'de Tunus, Bicâye ve daha birçok yeri ele geçirip Muvahhidler karşısında bir asırdan fazla mücadele edemezlerdi.

Siyasi açıdan bakıldığında, Benî Gâniyye Murabıtların Mağrib'teki dağılmış destekçilerini toparlamayı başarmıştır. Yine Mağrib'ten Muvahhidler idaresinden Endülüs'e kaçan Murabıtların eski destekçilerini Cüzuru'ş-Şarkiyye (Blear Adaları) toparlamayı başarmışlardır. Buna ilaveten Oğuz Türkleri ve Mağribu'l-Evsat'ta bulunan Araplar ile Mağrib'te Muvahhidlere karşı savaşmak için kendi liderliklerinde ittifak kurmuşlardır.

Son olarak Benî Gâniyye'nin yönetime gelmesinden yıkılmalarına kadar süren yaklaşık bir asırlık dönemde (520-633/1126-1236) Endülüs ve Mağrib'te siyasi ve askerî olarak rol oynamışlardır. Onlar, Muvahhidler Devleti siyasetinde önemli sıkıntılar, zorluklar ve siyasi kargaşalara sebep olmuşlar ve uzun zaman onları Endülüs'te Hıristiyanlara karşı mücadeleden alıkoymuşlardır.

109 Müellif burada Muvahhidlerin halifesi Yakup Mansûr ile oğlu Muhammed Nâsır'ı karıştırmıştır (çev.).

Kaynakça

1. Ana Kaynaklar

- el-Bağdâdî, Safiyyuddîn Abdulmu'min b. Abdülhakk (ö.739/1338), *Merâsîdu'l-Itlâ' alâ Esmâi'l-Emkineti ve'l-Bikâi ve hüve Muhtasaru li Mu'cemi'l-Buldân liyâkût*, yayınlayan: Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ma'rifeti li't-Tabâati ve'n-Neşr, Beyrut, 1954.
- el-Beyzak, Ebu Bekir es-Sanhâcî (ölüm tarihi 550/1155'li yıllardan sonradır), *Ahbâru'l-Mehdî b. Tûmert ve İbtidâi Devleti'l-Muvahhidîn*, yayınlayan: L. Provençal, Rabat, 1938.
- el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî, Şehabeddin Ebî Abdillâh Yakup b. Abdullâh (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut, tarihsiz.
- el-Himyerî, Muhammed Abdulmun'im (ö. 900/1494), *er-Ravdu'l-Mi'târ fî Habe-ri'l-Aktâr*, yayınlayan: İhsan Abbas, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1975. (Müellifin ölüm tarihi 727/1327 olmalıdır. Çev.)
- İbnu'l-Âbâr, Ebû Abdullâh b. Ebî Bekir el-Kadâî (ö. 658/1259), *el-Hulletu's-Sîrâi*, yayınlayan: Hüseyin Mu'nis, Matbaatu Licneti't-Te'lîf ve'n-Neşr, Kahire, 1963.
----- *el-Mu'cem fî Eshâbi'l-Kâdi'l-İmâm Ebî Ali es-Sadeff*, Madrid, 1885.
- İbn Ebî Zer', Ebu'l-Hasan Ali b. Abdullâh el-Fâsî (ö. 749/1348), *el-Enîsu'l-Mutrip bi Ravdî'l-Kirtâs fî Ahbâri'l-Mulûki'l-Mağrib ve Târîhi'l-Medîneti Fâs*, Dâru'l-Mansûr li't-Tabâati ve'l-Verrâka, Rabat, 1972.
----- *ez-Zahîratu's-Seniyye fî Târîhi'd-Devleti'l-Merîniyye*, Dâru'l-Mansûr li't-Tabâati ve'l-Verrâka, Rabat, 1975.
- İbnu'l-Esîr, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekir Ekrem (ö. 630/1232), *el-Kâmil fî't-Târîh*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1965-1969.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1405), *el-İber ve Divânu'l-Mubtedei ve'l-Haber fî Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber men âsarahum min zevi's-Sultani'l-Ekber*, Müessesetu Cemâl li't-Tabâati ve'n-Neşr, Beyrut, 1979.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir (ö. 681/1282), *Vefeyâtu'l-Ayân ve Enbâi Ebnâi'z-Zamân*, yayınlayan: İhsan Abbas, Dâru's-Sekâfe, Beyrut, tarihsiz.
- İbnu'l-Hatîb, Lisânuddin b. Muhammed b. Abdullâh (ö. 776/1374), *el-İhâta fî Ahbâri Gırnâta*, yayınlayan: Muhammed Abdullâh İnân, Mektebetu'l-Hancı, Kahire, 1973.
- İbn İzârî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed,(ö.712/1312) *el-Beyânu'l-Muğrib*, 3. Kısım, *Târîhu'l-Muvahhidîn*, yayınlayan: M. Huveysi Mirand ve Muhammed b. Tâvît, Muhammed İbrahîm el-Kenânî, Dâru Kerîmâdis li't-Tabâa, Teturân, 1960.
- İbn Kattan, Ali b. Muhammed b. Abdülmelik b. Yahyâ el-Kutâmî el-Fâsî(ö.628/1230), *Cüzün min Kitâbi Nazmi'l-Cemân*, yayınlayan: Mahmûd Ali Mekki, el-Matbû'atu'l-Mehdiyye, Menşûrâtu Külliyyeti'l-Adâbi'l-İnsâniyye, Câmîiatu Muhammed Hâmis Yayını, Rabat, tarihsiz.
- İdrîsî Şerîf, Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Abdullâh b. İdrîs el-Hasenî (ö. 560/1164), *Nüzhetu'l-Müştâk fî İhtirâki'l-Âfâk*, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire, 1994.

- el-Kalkaşandî, Ahmed b. Ali, (ö.821/1418) *Subhu'l-A'şâ fi Sınâ'ati'l-İnşâ*, yayınlayan: Yûsuf Ali Tavîl, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, 1987.
- el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed (ö. 1041/1632), *Nefhu't-Tîb min Gusni'l-Endelusi'r-Ratib*, yayınlayan: İhsan Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut, 1968.
- el-Merrakuşî, Abdolvâhid Ali (ö. 647/1249), *el-Mu'cib fi telhîsi Ahbâri'l-Mağrib*, yayınlayan: Mahammed Said el-Aryan, Lecnetu Ahyâi't-Turâs, Kahire, 1963.
- Müellifi Meçhul (ö. 600/1200'lü yıllar), *el-İstibsâr fi Acâibi'l-Emsâr*, yayınlayan: Sa'd Zaglûl Abdulhamid, Matbaatu'l-Hâdirati'l-İskenderiyye, İskenderiyye, 1958.
- Müellifi Meçhul (ö. 712/1312), *Nebzetün Târîhiyyetün fi Ahbâri'l-Kurûni'l-Vustâ Müntehibetün mine'l-Mecmûl-Musemmâ bi Kitâbi Mefâhiri'l-Berber*, yayınlayan: L. Prevençal, Matbaaatu Nehcu'l-Me'mûniyye, Rabat, 1934.
- es-Selâvî, Ebu'l-Abbâs, Muhammed b. Halid en-Nâsirî (ö. 1319/1901), *el-İstiksâ li Ahbâri Düveli'l-Mağribi'l-Aksâ*, yayınlayan: Muhammed en-Nâsirî, Cafer en-Nâsirî, Dâru'l-Kitâb, Dâru'l-Beydâ, 1954.
- et-Ticânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ahmed (ö. yaklaşık 717/1317), *Rihletu't-Ticânî*, yayınlayan: Hasan Hasenî Abdulvehhâb, el-Matbaatu'r-Rustemiyye, Tunus 1958.
- ez-Zerkeşî, Ebi Abdullah Muhammed b. İbrahim (ö. 894/1488), *Târihu'd-Devleteyn el-Muvahhidîyye ve'l-Hafsiyye*, yayınlayan: Muhammed Mâdûr, Mektebetu'l-Atîka, Tunus, 1966.

2. Araştırmalar

- el-Abbâdî, Ahmed Muhtâr ve es-Sâlim, Abdulaziz, *Târîhu'l-Bahriyyeti'l-İslâmiyyeti fi Havdi'l-Bahri'l-Mutevassit*, Müessesetu Şebâbi'l-Câmia, İskenderiyye, tarihsiz.
- Dirasât fi Târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelus, yayınlayan: Muhammed Ahmed Besyûnî, İskenderiyye, 1968.
- el-Haccî, Abdurrahman Ali, *et-Târihu'l-Endelus*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1976.
- Hakkı, İhsan, *el-Mağribu'l-Arabî, Menşûrâtu Dâri'l-Yakazati'l-Arabiyye lit-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr*, tarihsiz.
- Eşbah, Yusuf, *Târihu'l-Endelus fi Ahdi'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn*, çev. Muhammed Abdullah İnân, Müessesetu'l-Hancî, Kahire, 1957.
- İNân, Muhammed Abdullah, *Asru'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn fi'l-Mağrib ve'l-Endelus*, Matbaatu't-Te'lîf ve'n-Neşr, Kahire, 1964.
- Julien, C. A., *Târihu İfrikyâ's-Şimâliyye*, Arapçaya çev. Muhammed Mezâlî ve Beşîr b. Selame, Dâru't-Tunûsiyye li'n-Neşr, Tunus, 1983.
- Muhammed b. Tâvîd, *el-Vâfi bi'l-Edebi'l-Arabî fi'l-Mağribi'l-Aksâ*, Dâru'Sekâfeti li'n-Neşri ve't-Tevzî', Dârulbeydâ, 1988.
- Mu'nis, Hüseyin, *Mevsûatu Târîhi'l-Endelus*, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, Por-said, tarihsiz.
- es-Sallabî, Ali Muhammed, *A'lâmu Ehli'l-İlm ve'd-Dîn bi Ehvâli Devleti'l-Muvahhidîn*, Dâru't-Tevzî' ve'n-Neşri'l-İslâmî, Kahire, 2003.
- es-Sâmîrâî, Halil İbrahim, Taha, Abdolvahid Zennun ve Matlûb, Nâtık Salih, *Târîhu'l-Arab ve Hadâratuhum fi'l-Endelus*, Dâru'l-Kütübi li't-Tabâti ve'n-Neşr, Musul, 1988.